

Новак РАЖНАТОВИЋ

ПОКУШАЈ РАЗГРАНИЧЕЊА ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И ТУРСКЕ 1880. ПУТЕМ КОМПЕНЗАЦИЈЕ ЗА ПЛАВ И ГУСИЊЕ ТЕРИТОРИЈОМ АЛБАНСКИХ ПЛЕМЕНА ГРУДА И ХОТА

Послије великог ослободилачког рата Црне Горе са Турском 1876—1878, источна криза на овом простору није престала. Она се преобратила у сукоб око успостављања нове црногорско-турске границе на страни Албаније. Спољни интереси и утицаји, у првом реду рад Аустро-Угарске, битно су подстакли такав развој.

Да се изроди тежак сукоб око разграничења значајно је доприносио спори рад црногорске војске свршетком минулог рата са Турском. Закључењем примирја 3. фебруара 1878, у рукама Турака остала је Подгорица са истуреним тврђавама Служем и Жабљаком, стратегијски гледано: у самом центру Црне Горе. Међутим, турске снаге у тој енклави биле су тако слабе да је црногорска војска могла да их ликвидира у једном налету. Црногорци нијесу промишљали, а Руси их нијесу упутили на значај — у очекивању примирја — што бољег искоришћења те своје војне предности. Чим је умукло оружје увидјели су тај груби превид, али је то било сувише касно.

Подгорица у рукама Турака дошла је као поручена ништа мање Аустро-Угарској, као улог за поткусуивање приликом наредног територијалног обликовања Црне Горе. Миром у Сан Стефану Русија је претендовала на четвороструко увећање Црне Горе. Али те су одлуке већ унапријед биле мртве. Енглеска и Аустро-Угарска супротставила су се Русији у свим битним питањима Истока. „Поштени посредник“ Бизмарк заправо је дао подршку овим силама. Ради очувања независности, Црна Гора је морала да се грчевито држи усамљене Русије, осуђена да то плати одређеном жртвом и још тежим посљедицама.

Беч је употрејио ова средства, у првом реду католички клер, да би Црној Гори одузео управо ослобођени приморски појас. У оквиру тежњи за супрематијом на Јадрану, Монархија је настојала да Црну Гору просто угуши у њеним планинама. Црногорци су били ријешени да по сваку цијену бране примор-

је. Руси, пак, у својој морално-политичкој обавези, нијесу смјели допустити да њихов мали штићеник буде сасвим одбачен од мора. Пут ка компромису прокрчен је када је Русија уочи Берлинског конгреса издјејствовала подршку Енглеске, да Црна Гора задржи једну луку на Јадрану.

Са Турском, Црна Гора је остала непријатељски суочена. Перспектива ревизије Санстефанског мира дала је подстицај за њихов нови сукоб. Већ у априлу и мају 1878. у Албанији се, уз пуни ослонац на турску власт, почиње организовати покрет са циљем да Црној Гори оспори свако право на земљиште које тај покрет сматра албанским. И баш у вријеме одржавања конгреса у Берлину, тај покрет се оформио и у првом реду антицрногорски усмјерио.

На Берлинском конгресу нове границе Црне Горе кројила је Аустро-Угарска. Као у свим важнијим питањима Истока, Русија је попуштала до крајњих могућности. У цјелини, Црна Гора је готово досегла размјере својих ратних постигнућа. Битно је оштећена у приморју: остављени су јој само Бар и нешто обале са ограниченим суверенитетом; Спич је једноставно имала да преда Аустрији. За Плав и Гусиње, Црногорци су морали да врате Турцима Улцињ. За напуштање знатног дијела Херцеговине, Црној Гори је дата енклава Подгорице и Колашин. Углавном, Аустро-Угарска је Црну Гору одбацила од крајева у којима живи српско становништво, а на исток ју је усмјерила толико да се подгрије директни сукоб између Црногораца и Албанаца.

Када је, међутим, требало спровести одлуке Берлинског уговора, наишло се на огромне препреке. Држећи Подгорицу, Турци су подупрли Албанце да се ефикасно супротставе уступању Плава и Гусиња. Понудили су предају ових мјеста, пославши мушира Мехмед Алију. Но, Призренска лига је у септембру 1878. организовала убиство султановог изасланика. Према свим околностима, сами Турци су изрежирали крваву игру са Мехмед Алиом. Убиство су обилато користили као изговор да се сами Албанци опиру њиховој вољи да изврше обавезе према Црној Гори.

Цетиње се морало ограничити на то да прво добије Подгорицу. Али за то је била неопходна подршка Аустро-Угарске. Та подршка је претходно добро наплаћена: херцеговачке добровољце у црногорској војсци књаз Никола је предао Аустро-Угарској, па је ова лако окупирали Херцеговину. Но, још је требало да Русија повлачење својих трупа из близине Цариграда услови повлачењем турске посаде из Подгорице. За брже повлачење руске војске из Турске биле су заинтересоване и Енглеска и Аустро-Угарска.

Турци су Црногорцима предали Подгорицу, Служ и Жабљак у фебруару 1879. Али истовремено Црногорци су морали

да врате Турцима Улцињ. На тај начин, Плава и Гусиње ослобођени су сваке материјалне хипотеке; остали су само слово Берлинског уговора и потпора Русије Црној Гори.

Основни проблем разграничења са Турском био је у томе да она Црној Гори преда Плава и Гусиње. Међународна комисија за разграничење покушавала је да ради у прољеће и љето 1879, али се то свело на бескорисно лутање демаркационом линијом. Хусеин Хусни паша, скадарски валија и уједно главни експонент Албанске лиге, успио је да путем свакаких опструкција и обмана потпуно онемогући рад комисије. Главари Призренске лиге директно су упозорили европске комесаре да се ови не би усудили да границе на сектору Плава и Гусиња.

Турци и Албанци могли су да се супротставе захваљујући противцрногорском раду Аустро-Угарске. Беч је био дошао до закључка да је у Берлину учињена озбиљна грешка досуђивањем Плава и Гусиња Црној Гори, јер да би Црна Гора, господарећи горњим Полимљем, имала добру базу за аспирације према Метохији и Новопазарском Санџаку.

Русија је свег штићеника и савезника могла да савјетује и усмјерава, да стрпљиво инсистира на мирном испуњењу одлука Берлинског уговора — који једнако везује све силе потписнице.

Проблем разграничења развио се у кризу око Плава и Гусиња. У октобру 1879. Црногорци су били у могућности да та мјеста окупирају. Опоменути од великих сила, одустали су од војне акције. А када су се Албанци, уз пуну помоћ Турака, мобилисали и добро припремили, Беч је обје стране подстицао на сукоб. Због тога и огромних тешкоћа са којима је било скопчано држање војске на положајима у јесењем и зимском периоду, црногорска влада је пожељела да се сукоб избјегне. Ипак је дошло до два окупљања на фронту код Плава. Војнички, исход је био неодлучан; политички, то је био добитак за Албанску лигу: запечаћена је могућност да Црна Гора уопште дође у посјед Плава и Гусиња.¹

¹ У овом раду се употребљавају ове скраћенице: Actenstücke... — Actenstücke aus den Correspondenzen des k.u.k. gemeinsamen Ministeriums des Äussern über orientalische Angelegenheiten (13. VII 1878 — 12. X 1880), Wien 1881; АДСИП, ПО — Архив Државног секретаријата за иностране послове — Београд, фонд Политичко одељење; АЦГ — Архив СР Црне Горе, АУП — фонд Аустроугарског посланства на Цетињу, МВ — фонд Министарства војног, МИД — фонд Министарства иностраних дјела, МУД — фонд Министарства унутрашњих дјела, ДДАМ — Documents diplomatiques, Affaires du Monténégro, tome I, Paris 1880; ДМЦ — Државни музеј Цетиње, АО — Архивско одељење, ПР — Приновљени рукописи.

Идеја Француске — иницијатива и посредовање Италије

У безизлазној и безизгледној ситуацији што се тиче Плава и Гусиња, код дипломатије брзо је дошла до изражаја идеја о компензацији Црној Гори неком другом територијом, јер је ситуација на турско-црногорској граници оцијењена као доста озбиљна. Француски амбасадор у Цариграду Фурније, представник најмање заинтересоване владе, био је убијеђен да би Порта пристала да се повуче, само треба наћи неки излаз и помоћи јој у томе. Велике силе имају интерес да предуприједо могуће фаталне посљедице. Сасвим је вјероватно, сматра Фурније, да Порта не може убједити Албанце у потребу предаје Плава и Гусиња Црној Гори. А компликације ће наступити ако Црна Гора буде и даље инсистирала да јој се на основу Берлинског уговора предају та мјеста. Иако је Црна Гора нејака да сама ријеши ствар, може се умијешати нека страна сила, и ето велике опасности да се распали нова источна криза. Не би мировали ни Грци, Тракијци, Македонци, Бугари, Румелијци. Да се избјегне опасност опште конфларације, Фурније држи разумним да се тражи излаз у територијалној компензацији Црној Гори.

Француски амбасадор већ је размотрио извјесне конкретне алтернативе за компензацију. Он се опрезно пита би ли било могућно навести црногорску владу да умјесто Плава и Гусиња прихвати једну територију источно од Подгорице, тј. до ријеке Цијевне. Друга могућност, још боља, јесте да се Црној Гори врати територија Улциња до Бојане. Фурније суптилно претпоставља да се могућном компензацијом Црној Гори у једном од наведених праваца не би осјетније повриједили интереси Аустро-Угарске; јер да се одступањем Црне Горе од Плава и Гусиња, односно од Лимске долине, још у већој мјери респектује интерес Монархије да што боље обезбиједи прометни пут кроз Новопазарски Санџак у правцу Солуна.²

Циљајући на територију албанских племена Груда и Хота до Цијевне и помињући Улцињ, француски дипломата је у основи назначио реалне правце тражења излаза из кризе. Француска влада добро је осјетила да у чињеници што се на бази захтјева, иако легитимног, за предају Плава и Гусиња не може наћи рјешење — леже услови за недогледне опасности. Евентуална нова источна криза могла се претворити у европску кризу, од чега је Француска, оштро суочена са Њемачком, имала доста разлога да се плаши. Углавном, француска влада је зачела једну иницијативу којом се поспјешује наставак борбе Црне Горе за оно што јој је, заслугом њене ослободилачке борбе, додијелио Берлински уговор.

Иако је Француска прва истакла идеју о компензацији, Италија је била стварни покретач и носилац посредовања. Истак-

² DDAM, Фурније — Фрејсинеу, 17. I 1830, док. 20, 22—23.

нути италијански дипломата амбасадор у Цариграду гроф Корти добио је 25. јануара 1880. од своје владе овлашћење да у Цариграду покрене акцију да се Црној Гори уступи нека друга територија Турске умјесто Плава и Гусиња. Још су, додуше, помињани Гусиње и Плав, али се већ увидјело да се та ствар мора напустити. Увјеравање и заклињање Мухтар-паше да би му за предају тих мјеста било потребно ангажовати равно 60 хиљада војника — „чинило је снажан утисак“ Италијански и француски амбасадор заинтересовали су се код црногорске владе — шта би она примила у замјену за Плав и Гусиње? На темељу тога, гроф Корти ће учинити предлог код Порте и код султана, а црногорска влада остаће „власник свога хоћу или нећу“. Заступници Француске и Италије радили су на новом пројекту „тајно“ од амбасадора Аустро-Угарске и Њемачке. Британски амбасадор као „потпомаже“ рад Италијана и Француза, али се уздржава од активног судјеловања, очекујући нове инструкције од Лондона. Руски заступник био је у току ствари, али се држао по страни како не би провоцирао заступника Аустро-Угарске.³

Прије него је црногорска влада доставила тражене дискретне предлоге, млади црногорски дипломата, отправник послова у Цариграду, војвода Гавро Вуковић учинио је, по прилици на своју руку, један потез који ће испасти некако претјерано „дипломатски“. Придобио је грофа да поднесу Порти један предлог о новим границама: Црна Гора би се проширила источно од Подгорице обухватајући албанска племена Груде и Хоте; између Јадранског мора и Скадарског језера повратила би јој се она територија коју јој је био потврдио Санстефански мир а одузео Берлински уговор, изузев мале територије Тарабоша и Широка код Скадра. Војвода Гавро је ваљда рачунао да ће постављајући што веће захтјеве позитивно утицати у смислу да Црној Гори, у нагађању с Турцима, остане што више. Цетиње је оцијенило да је пројекат на одређени начин изванредан, али за Порту потпуно неприхватљив, и чудило се како је Корти са тиме могао изаћи пред Порту.

Заиста, предлог је изазвао читаву узбуну на Порти и у Илдизу. Огорчено одбијајући и саму помисао на тако нешто, Турци су упутили „крваву жалбу“ на Кортија у Рим. Ствар се изгладила тако што је италијанска влада наведени предлог окарактерисала као преднацрт о коме се и не мора разговарати. Цетиње је чак помишљало да опозове Вуковића, оштро га опомињући да не омета Кортијев посао.⁴ Морало се, наиме, ограничити на тражење компензација у рејону источно од Подгорице.

Оријентишући се даље само у томе правцу, гроф Корти је у контактима с Портом успио издејствовати да она изнесе свој став. Дато у основним контурама, Порта може препустити Црној

³ АЦГ, МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу, (18) 30. I 1880, бр. 499.

⁴ ДМЦ, АО, *Мемоари Вуковића*, исто.

Гори неколико хришћанских села на окрајцима територије Плава и Гусиња, онда земљиште преко Цијевне до једне тачке изнад села Селци и одатле правцем преко Хотских пора до на сјеверну тачку Хотског залива.⁵ То би значило да Порта као базу за преговоре о компензацији нуди Црној Гори територију албанских, углавном католичких, племена Груда и Хота источно од Подгорице и уски појас сјеверно од Плава, а све као замјену за то да се Црна Гора одрекне од права на Плав и Гусиње.

Књаз Никола начелно је прихватио Портин предлог као базу за рјешење питања. По њему, пак, граница на сјеверу и истоку треба да се одвоји од тачке 3 км сјеверно од села Селци и онда, не преко, него около Хотских гора до Хотског залива. То би значило малу исправку у циљу боље стратегијске заштите Подгорице. Од села Селци према Гусињу граница треба да иде Цијевном до њеног извора. Код Плава висови, са подручним насељима, Мокра, Гребен, Велика, Липовица и Виситор такође треба да припадну Црној Гори. Између Јадранског мора и Скадарског језера као граница се има прихватити „руска линија“, дакле она коју је у љето 1879. предложио руски комесар пуковник Каулбарс, која је за Црну Гору била повољнија од „енглеске линије“. Најзад, Турска ће примити на себе и одштету за добра муслимана који су се иселили из Црне Горе. При томе књаз Никола изјављује и подвлачи да он не покреће никакву иницијативу ни за какве преговоре, већ да једнако остаје „у границама Берлинског уговора“. Ако европске силе хоће, могу саме да модификују тај уговор што се тиче граница Црне Горе. У таквом случају те силе ће морати да гарантују реализацију аранжмана који ће на себе преузети.⁶

Очигледно, предлози Порте и Црне Горе нијесу међусобно били толико удаљени да се уз добру вољу обију страна не би, и то доста лако, могао постићи споразум. Добром вољом и искреним намјерама требало би, прије свега, да се руководи Порта.

Али ствар је у Цариграду већ на самом почетку постала веома сложена. У Министарском савјету, то јест на Порти, без много натезања прихватили су „у начелу“ нови пројекат граница са Црном Гором, али нијесу могли дати и „рјешитељни глас“, већ су питање поднијели новоустановљеном Ратном савјету — придворном тијелу коме предсједава султан. Ствар се почела развличити од Ратног савјета до Илдиза и Сераскерата (генералштаб). Посебно је на тешкоће наишло питање Хума као стратегијске тачке, као и „руске линије“ између Мора и Скадарског Језера. Високи официри у Ратном савјету нашли су да Хум доминира Скадарским језером и, чак, да би у рукама Црногораца угрожавао Скадар, исто као и вис Катрикол на јужној страни Језера; зато је немогуће прихватити да ти висови припадну Цр-

⁵ Ackenstücke ., Хајмерле — Темелу, 28. I 1880, 245—246, док. 81.

⁶ DDAM, Сен Кантен, Дубровник, Фрејсинеу, док. 16, 33—34.

ној Гори. Одбија се и црногорски предлог да отоманска влада обештети муслимане исељене из Црне Горе. Узгред напоменуто, и заступници Енглеске и Аустро-Угарске неформално су се изражавали против конфискације муслиманских имања у новодобивеним крајевима Црне Горе, квалификујући то као повреду Берлинског уговора. Поводом примједба у Ратном савјету, наизглед невеликих, Вуковић закључује да Porta сада „не зна шта да ради“.⁷

Став Аустро-Угарске и Велике Британије

Ваља се осврнути и на држање великих сила према старту новог пројекта за границе Црне Горе. Однос Италије и Француске видјели смо већ из њихова досадашњег дјеловања, па ћемо се задржати на карактеристичном држању британске владе. Она се у почетку показивала склона иницијативи Рима и Париза, вјероватно ради тога да би се Европа једном ослободила „досадног“ црногорског питања. Наравно, британски амбасадор у Цариграду Гајар неће да било чим везује себи руке, што је у складу са политичком филозофијом његове владе да задржава слободу акције. Непосредно посматрајући ствари у Цариграду, отправник полова Вуковић држи да је британска влада наклоњена италијанској иницијативи због бојазни од интервенција Аустро-Угарске на штету Турске. Али Гајар је „ипак у дослуху са Аустро-Угарском уколико је то противно Русији“. Међутим, резерве које је на нови пројекат учинила Аустро-Угарска (о чему ће бити ријечи ниже), британска влада је једино могла оцијенити као анти-руски усмјерене. На темељу тога Беч је од лондонског кабинета могао молити изјашњење о ставу према италијанској иницијативи, наглашавајући своју „живу жељу да у овом питању заједнички наступамо“.⁸ Брзо је стигао одговор британске владе: она придаје највећу важност сагласности двају кобината у погледу компромиса о турско-црногорској граници, за шта се залаже италијанска влада. Пошто је британска влада „једнако импресионирана важношћу такве сагласности“, она ће наставити да слободно саобраћа са царско-краљевском владом о свим стварима повезаним са тим питањем.⁹

Аустроугарска влада је на идеју о компензацији Црној Гори територијом Груда и Хота учинила многе резерве, које у суштини значе негативан став. Званично, Беч је наступио веома дипломатски и тактички, потрудивши се најприје за услађавање става и акције са Лондоном. За аустроугарску владу наводно је у првом реду питање: хоће ли се католичка племена сјеверне Албаније Груди и Хоти помирити са тим да пређу под црногор-

⁷ АПГ, МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу, (25. I), 6. II 1880.

⁸ Acktenstücke. „Хајмерле — Каролију у Лондон, 7. II 1880, док. 89, 249—250.

⁹ Исто, Карољи — Хајмерлеу, 12. II 1880, бр. 52, 251.

ску власт, или ће томе пружити отпор. Могуће су измјене територијалних одредаба Берлинског уговора — за то постоји правни основ у самоме том уговору. Али, каже Хајмерле, треба најприје утврдити да ли је могућ споразум на бази новог предлога. Затим се изражава битна резерва, у ствари одбија се „руска линија“ за границу између Скадарског језера и Јадранског мора. На исти начин Хајмерле се ограђује од црногорског захтјева да Турска преузме обештећење за имања муслиманских емиграната из Црне Горе. Но, ако аранжман око кога се труди Италија има изгледе да буде примљен од стране Турске и Црне Горе, ни аустроугарска влада неће се, каже, противити, јер већ из „политичких и хуманитарних“ разлога жели да се питање што прије ријешти и избјегне проливање крви. Међутим, ако се од великих сила мисли тражити притисак на Порту или каква гаранција, онда се ствар показује у сасвим другачијој свјетлости, па из тога разлога „држимо да нам се у извјесној мјери ваља резервисати“.¹⁰ На бази ових претпоставки, којима се јасно очитује њихов антируски и антицрногорски смисао, влада Монархије без по муке је добила подршку владе Британског краљевства.

И другим путевима радио је Беч да се ранжира на истом колосијеку са Лондоном. Преко свога конзула Липића у Скадру наговарао је британског конзула у Скадру и посланика на Цетињу Грина да пошаље један извјештај, од своје стране, амбасадору Гајару у Цариград, са мишљењем како ће евентуалном предајом територије албанских католика Груда и Хота ово становништво бити изложено црногорском бијесу; јер да су они у вјечитој завади са Црногорцима, те да о тој чињеници прије свега треба повести рачуна. „Свједочанством“ Енглеза Грина Беч је тражио потпору за политику коју је међу албанским католицима већ почињао активно да води. Вуковић је јавио Цетињу да је Грин упутио амбасадору Гајару један телеграм тражене садржине и тенденције. Гајар је тај телеграм ставио на увид осталим дипломатским заступницима у Цариграду. Вуковић се онда потрудио да те интриге у Цариграду демантује и сузбије. Истакао је како племена Груди и Хоти економски гравитирају Подгорици. Показао је како је постојећа гранична линија Берлинског уговора пресјекла обрадиво земљиште обје стране, али да Груди и Хоти своје њиве на црногорској страни мирно и сигурно уживају и обрађују и слободно иду на подгорички пазар. Пружио је и доказе да се Црногорцима ни најмање не може пребацити вјерска нетрпељивост. Послије разговора са Вуковићем, Гајар је наводно обавијестио своју владу о неоснованости Гринова извјештаја.¹¹

¹⁰ Исто, Хајмерле — Каролију, 7. II 1880, док. 89, 249—250.

¹¹ ДМЦ — АО, Мемоари Вуковића, исто; АЦГ МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу 31. I/12. II 1880, бр. 502.

Аустроугарска влада је поводом новог пројекта покушавала и да се представи као наклоњена црногорској влади. Инструирајући Темела, Хајмерле истиче како се влада Монархије поводом компензација које је за Црну Гору предложила једна од сила — до сада држала резервисано. Опширно затим ређа све оне оградe и резерве које смо напријед навели. Међутим, „ако књаз Никола прихвата у принципу турски предлог, ми не оклијевамо да га подупремо нашим добрим услугама код Порте“.¹²

Пошто је Аустро-Угарска нашла заједнички језик са Великом Британијом, а имајући иначе добре услове за тајни рад Албанији преко тамошњих језуита и других, она је средином фебруара 1880. наложила амбасадору Косјеку да се више „не противи“, већ да подржи акцију грофа Кортија у Цариграду. Корти је иначе због опструкција Аустро-Угарске већ био намислио да нађе погодан изговор и одустане од посла. Али када је Аустро-Угарска „пустила“, он је наставио рад.¹³

Држање Аустро-Угарске да се објаснити и чињеницом што нову акцију води Италија — супарник Монархије на Јадрану. Док се Италија око аспирација у Африци још није завадила са Француском, те док није ступила у савез са Њемачком и Аустро-Угарском, постојала је нека могућност тјешњег зближавања Италије са Русијом. Могуће да су у Бечу подозријевали да би успјех Кортијевог посредништва био један од подстицаја за такву перспективу односа Петрограда и Рима. Али прије свега, Монархија је албанске католике држала као оредство своје будуће пенетрације у Албанији, а постизање премоћног утицаја у Албанији један је од битних услова да у наредној рунди рјешавања источног питања, кад год то буде, поново добије за себе лавовски дио.

Руска влада је на самом почетку нове иницијативе истакла највећу бригу за очување мира, за шта је услов да се поштује и сачува Берлински уговор. Књазу Николи је савјетовала умјешност и стрпљење. Петроград нема повјерења „у добру вољу и моћ Порте“, и зато сада жали што су силе, укључујући и себе, прошлог октобра одвратиле књазу Николу да силом ријени питање. Тада су Црногорци то лако могли. А сада, пошто су Албанци ослонцем на Турску веома ојачали, постоји опасност да ће на прољеће доћи до тешких сукоба — „упркос свим савјетима које владе Русије и Аустро-Угарске не престају да упућују књазу Николи“, како је рекао Гирс аустројском амбасадору Траутенбергу.¹⁴ Овдје се, додуше, не одражава конкретан став Петрограда према акцији Кортија. Али на дипломатски начин ту је речено: Русија би својевремено Црногорцима одобрила употребу

¹² АПГ. АУП. ф. 13с, Хајмерле — Темелу, 14. II 1880.

¹³ ДМП. АО. Мемоари Вуковића. исто.

¹⁴ Actenstücke. Траутенберг, Петроград, — Хајмерлеу, 30. I 1880, док. 83, 246—247.

силе да је то хтјела учинити и Аустро-Угарска; чување Берлинског уговора јасна је алузија на супротан рад Беча; управо таква политика рађа бригу руске владе о томе шта може донијети прољеће.

Убрзо је Хајмерле обавијестио Гирса о начелној сагласности његове владе са посредничком акцијом Италије, али са онима већ познатим нам резервама и оградама. Гирс је добро прочитао резерве Беча, прихватајући територијалну трансакцију у питању црногорских граница, с тим да би на то све силе пристале, подупрле и гарантовале.¹⁵ Русија се, разумљиво, устезала од активнијег ангажовања кад сама није могла ништа учинити. Држање по страни свакако је мање провоцирало и Енглеску и Аустро-Угарску. Као што је јасно, чврстим стајањем на позицијама Берлинског уговора, ставом за једнодушним наступањем сила и гаранцијама црногорској влади, Русија, поред осталог, чини на знање осталима да је у питању црногорских граница заложила свој углед велике силе.

Око израде пројекта компензације

Црногорска влада је пристала на компензацију територијом Груда и Хота, не би ли се коначно ријешила једног ненормалног, полуратног стања. Претпостављена територија за компензацију не представља, ни по површини ни по вриједности земљишта, ни половину онога што вриједи округ Гусиња и Плава.¹⁶ Шуме, испаше, плодно земљиште, воде — природне су одлике плавско-гусињског краја. Окрајак неплодног Ђемовског поља и каменито земљиште Груда и Хота су нешто друго. Али предност овог другог рјешења, држало се, јесте у томе што би се турска граница релативно одмакла од Подгорице; висови Хума, онда Шипчаник, Врањ и Миљеш крај Ђемовског поља стратегијски би штитили Подгорицу и зетску равницу. Војвода Гавро Вуковић о посредној вриједности новог пројекта констатује: „Подгорица постаје центром цијелог котла од Ловћена до Проклетија и Румије до Кома. Њена трговачка важност би порасла ненадмашно“.¹⁷

Током фебруара 1880. султан је оклијевао да се изјасни о Кортијевом предлогу. Генерали — паше у Сераскерату и Ратном савјету — одбијали су усвајање границе која по њиховом тумачењу стратегијски огољује Скадар. Ипак, једноставно одбијање предлога огорчило би Италију и Француску, а прије свега продужило флуидну ситуацију услед неиспуњења Берлинског уговора у једној осјетљивој тачки. Амбициозни гроф Корти уложио

¹⁵ Исто, Хајмерле — Калонију, Петроград, 7. II 1880, док. 88, 248—249.

¹⁶ DDAM, Сен Кантен — Фрејсинеу, 23. II 1880, док. 37, 57.

¹⁷ ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, исто.

је своје самољубље у овај посао. Није престајао дјејствовати да Турци једном изађу са одређеним ставом, како би знао могу ли се преговори наставити или се морају прекинути.

Црногорска влада се формално држала по страни од нове дипломатске акције у Цариграду. Корти јој је, међутим, савјетовао да понови свој предлог Порти и да назначи рок од осам дана за одговор. Црногорска влада је одвратила како она Порти није ни чинила никакав предлог, нити то намјерава, него је само повјерљиво саопштила италијанској влади, као посредници, под каквим условом би пристала на територијалну трансакцију. Затим, црногорска влада ће се држати као и да не зна за преговоре посредством Кортија у Цариграду, све док не би добила какво званично саопштење од Порте или од италијанске владе, па да би онда и она изашла са неким званичним саопштењем.¹⁹

Талијанска влада наложила је Кортију да уложи све напоре да се Турци што прије коначно изјасне. Крајем фебруара Корти је наваливао на Порту да изађе с каквим предлогом, да би најпослије енергично изјавио како ће прекинути посредовање ако она за три дана не формулише свој предлог. Султан је, пак, тражио од француског амбасадора да дјелује на Кортија да буде стрпљивији. Фурније је, међутим, скренуо султану пажњу на могуће тешке посљедице по Турску усљед неизвршавања обавеза према Црној Гори, дајући за право Кортију да одустане од посредовања.²⁰

Напокон је Порта ирадом, санкционисаном од султана 3. марта 1880, изнијела свој контрапројект о новим црногорским границама. Било је то нешто много горе за Црну Гору од оног првобитног незваничног предлога Порте. Према овоме, на страни Плава и Гусиња ништа се неће уступити Црној Гори. Вербално се пристаје на неку поправку границе између Мора и Језера, али ту је бесмислена констатација како Топал Горица у Скадарском језеру није оно острво које Црногорци тим именом називају, него неко друго које се ту просто не одређује. На главном потезу источно од Подгорице граница би ишла од Плавнице па између Врања и хотског Хума, онда поред Тузи, испод хотских висова на село Селци, па Цијевном до на састав границе округа Плава и Гусиња. Углавном, Црној Гори се „даје“ Кучка крајина, у Зетској равници висови Шипчаник, Врањ и Миљеш, село Магагуже, Динош и незнатно помјерање до „испод хотских висова“.²¹ Радило се само о извјесној поправци оне линије коју је руски

¹⁸ АЦГ, МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу, (14) 26. II 1880, бр. 517.

¹⁹ ДМЦ, АО, Радоњић — Вуковићу, (20. II) 2. III 1880. По томе што је у вријеме када Радоњић објашњава црногорски став султанов одговор управо био дат, молба Кортија црногорској влади за интервенцију на Порти морала је бити око 20. II.

²⁰ АЦГ, МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу, (22. II) 5. III 1880.

²¹ Actenstücke... , Дубски — Хајмерлеу, 5. III 1880, док. 89, 254; Мемори Вуковића, исто.

комесар Каулбарс предлагао у комисији за разграничење у лето 1879. Као да није била ријеч о стварној територијалној компензацији Црној Гори за њено одрицање од Плава и Гусиња. Ако је Порта с индигнацијом одбила да разговара о оном максималном предлогу Вуковића, ово је била права поруга појму и значењу компензације.

На Портин контрапројект Корти се толико разјарио да је тај папир више пута бацао под ноге у присуству Савас-паше. Хтио је да пројект врати натраг. Али Савас-паша га је некако умирио, говорећи да то није посљедња ријеч Порте. На црногорској влади је сада да одговори својим предлогом, па да предложи обје стране буду основа разговора и проналажење споразума — говорио је Савас-паша.²² Био је то ваљда израз констернације и свакако кајања што се прихватио тога чудног посла кад је Корти, након разговора са Савас-пашом, препоручио књазу Николи да категорички одбије Портин противпредлог, молећи да за ово не зна Рим. Свједочећи о томе, Вуковић даље каже да се талијанска влада, зазирући од Аустро-Угарске, држала „просто посредништва не дајући нам савјет како да се понашамо“.²³

Црногорска влада ће у прикладној форми брзо одговорити Порти. Али да бисмо тај њен одговор боље разумјели, ваља се прво осврнути на недавне инструкције Гирса Јонину. Руси препоручују црногорској влади изнад свега чување мира; значи, и по цијену једне нове комедије. Чување мира, сматра руска влада, налажу како спољни тако и унутрашњи обзири. И Црна Гора ограниченом кругу њене активности“ налази се у сличном положају. Интерес је Европе да се не погази мир на Истоку, и у томе је најозбиљнија шанса да Црна Гора једном изађе из заплета којима је окружена. Зато је најважније да Јонин настави вршити „пуни утицај“ на књазу Николу да се непрекидно држе једне линије мирног владања, стално се залажући за своја права базирана на Берлинском уговору.²⁴

Црногорска влада пожурила се да одговори четири дана послје Портине ираде. Да би се спор једном ријешио, а руководећи се „мирољубивим разлозима“, Цетиње прихвата једну линију чији је значај углавном у томе да стратегијски боље обезбиједи Подгорицу, а на рачун жртвовања троструко вреднијег земљишта. Међутим, Порта је из основа измијенила свој властити ранији предлог. Утисак је да она не жели окончање питања. Иако на бази њеног новог предлога не може бити разговора, црногорска влада „прихвата савјет италијанске владе“ да још неко вријеме покуша наћи споразум. Ради тог циља црногорска влада одустаје од тражења да Порта плати одштету за мухадирска имања у Црној Гори, а секвестар на њих биће скинут чим

²² АПГ, МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу, (22. II), 5. III 1880.

²³ ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, исто.

²⁴ ДМЦ, ПР, ф. 28, Гирс — Јонину, (12) 24. II 1880.

споразум о границама буде постигнут и извршен. Нове границе, пак, имају се повући у складу са првим предлогом Порте — допуњеним модификацијама које је на то учинила црногорска влада. Затим слиједи подробнији опис ових граница. На крају књаз „пристаје“ да се ангажује на прихватању новог споразума до 31. марта 1880, послје којега датума ће узети потпуну слободу акције. Учинивши „велике и тешке“ концесије, црногорска влада је одлучила да више не пристаје ни на најмању измјену поднијетог предлога. У складу са ставом директног необраћања Порти, предлог је учињен у форми вербалне ноте на италијанског отправника послова код црногорског двора Дуранда. Њему ће „Књажевско Височанство“ бити веома захвално ако би тај предлог изволио послати Порти.²⁵ — Лак је, дакле, препознати утицај Гирсове инструкције: мирољубивост и стрпљење у игри; ту је отприлике и објашњење за тако дуго рок „ултиматума“ Црне Горе Порти, па вјероватно и за то да нова гранична кампања не буде прије пуног прољећа.

Како се сјећа војвода Гавро Вуковић, све владе великих сила скандализовале су се посљедњим Портиним предлогом, закључујући да ту помаже само сила. Сви амбасадори европских сила изразили су Порти незадовољство због тог њеног контрапројекта и уопште неделикатног понашања према Црној Гори. Савас-паша је био принуђен да стално увјерава како то није њихова посљедња ријеч.²⁶

Корти се веома љутио кад је чуо за рок од скоро мјесец дана који је поставила црногорска влада за испуњење њеног предлога, подвлачећи како је преко Радоњића „више пута“ поручивао да Порти треба давати што краћи рок, највише до десет дана. Овако се иде на руку Турцима, који на све начине желе да одуговлаче ствар, а у Цариграду се „од јутра до мрака“ ситуација може промијенити и 20 пута, говорио је импулзивни Корти. Примијетио је, такође, да у одговору није требало говорити о накнади за мухадирска имања, већ ако би Порта затражила накнаду — имао би се одбити разговор због неријешеног граничног питања. Корти се, истиче војвода Гавро, заузима „од свег срца, свом вољом и цијелом памећу“, да Црну Гору изведе из овог тешког заплета, колико се може на најбољи начин.²⁷

²⁵ Исто, Јонин — Гирсу, (25. II) 8. III 1880. — У прилогу копија ноте црногорске владе Дуранду. Гранична линија од мора ишла би од залива Кручи, затим би обухватала племе Мркојевићи („руска линија“) па на врх Пет Убала и скретала на острво Горица Топал, остављајући га Црној Гори. Прешавши Скадарско језеро граница би ишла средином залива Кастратског и Хотског. Одатле падином и врхом Куња, и у директној линији на Цијевну до изнад села Селци, односно подножја брда Голиш, које, као и Селци, остаје Турској. Даље се граница пење на врх Вила, врхом планине Сточице, грбеном планине Липовице и Зелетина до врха Виситора, и одатле, остављајући село Велику Црној Гори, до на врх планине Мокре.

²⁶ ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, исто.

²⁷ АЦГ, МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу, (28. II) 12. III 1880, бр. 532.

У очекивању Портина одговора, занимљиво је видјети како се држе оне силе које су најдиректније заинтересоване, а формално су изван игре:

Основно ангажовање Русије јесте у битном утицају на оријентисање и практично поступање црногорске владе у овој кризи на начин како смо то напријед показали. У Цариграду се, у текућој ситуацији, Русија морала држати по страни, готово играти незаинтересованог посматрача, како не би изазвала директну противакцију Аустро-Угарске. Такво држање војвода Гавро Вуковић тумачи на свој начин: „Утицај Русије беспримјерно је пао“; али додаје како је сами Корти молио да се она не мијеша у „наше питање“, да то не би „због мржње и суревњивости према њој“ шкодило и чак осујетило рјешење.²⁸

Што се тиче Аустро-Угарске, Вуковић је могао брзо утврдити да она, подржавана од Њемачке, колико год може ради против новог пројекта о размјени територија. Отворено, иначе, не може иступити, јер би то била легитимација кршиоца Берлинског уговора. Не би ли можда ублажили зловољу новог амбасадора Аустро-Угарске, Дубског, Корти и Вуковић, час један час други, или преко трећег, обавјештавали су га о свему што раде за ствар граница Црне Горе и Турске. И Цетињу су поручили да ништа не пропусти а да не доставе Темелу „под условом да он све у Беч изјештава“.²⁹ На такву снисходљивост Дубски им је у ствари одговорио једним гестом који није без хумора: у аудијенцији код султана изнио је „озбиљну намјеру“ Аустро-Угарске да кад се наврши 30 година окупације Босну и Херцеговину врати Турској. Турци су то „обећање“ прихватили као ствар тобоже сигурну, да би тим поводом почели гласно говорити како неће дати ништа на Црној Гори ни Грчкој.³⁰ То је, по прилици, и био главни разлог и сврха ове аудијенције.

Гроф Корти много је полагао до тога да што прије утврди формалне и практичне модалитете намјераване црногорско-турске трансакције. Турцима се није смио пружити ни најмањи изговор за одуговлачење и закашњење. До половине марта Корти је израдио „modus procedendi“, којим се углавном предвиђа да двије заинтересоване стране потпишу један меморандум у коме се прецизно фиксира дан и начин трансакције. Затим би представници сила у Цариграду сачинили један протокол којим се санкционише та трансакција. Тај протокол имао би снагу међународне конвенције као допуне Берлинског уговора. Пошто би Турска уредно предала односну територију Црној Гори, међународна комисија за разграничење имала би да трасира ову нову границу. Двије граничне државе потом би потписале једну конвенцију, потврђујући споразум комесара.³¹ Упоредо са овим радом, на мо-

²⁸ Исто, Вуковић — Радоњићу, (6) 18. III 1880.

²⁹ Исто, Вуковић — Радоњићу, (28. II) 11. III 1880. док. 532.

³⁰ Исто, Вуковић — Радоњићу, (14) 26. III 1880.

³¹ Исто, Вуковић — Радоњићу (6) 18. III и (14) 26. III 1880, бр. 538 и 548.

лбу Кортија књаз Никола је (14) 26. марта 1880. упутио Вуковићу пуномоћје да прихвати компензацију Црној Гори за Плав и Гусиње на бази посредовања италијанске владе.³²

Међутим, понашање Порте и развој ситуације у Албанији нијесу уливали оптимизам. Савас-паша је један, вјероватно наручени, извјештај новог скадарског валије Изет-паше поднио на читање амбасадорима сила. Наводно: књаз Никола монтира у Подгорици топове домета до Скадра (!), похапсио је многе подгоричке муслимане, упутио је четири батаљона у Бар и отуда тобоже намјерава напасти Улцињ; књаз, према Савас-паши, само компликује ситуацију, отежава рјешење, а требало би да се сјећа жалосних искустава око Плава и Гусиња.³³ Овакав потез наговјештава правац дјejства турске владе пред новим покушајем рјешења граничног питања са Црном Гором. Биће то и камуфлирање оног новог снажног успона албанског покрета са центром у Скадру, непосредно мотивисаног и подстакнутог питањем Груда и Хота, али о томе ће бити ријечи даље.

Вуковић је могао лако оповрћи оптужбе Савас-паше како Црна Гора тобоже предузима опсежне војне мјере у рејону Подгорице. Али Корти је упорно препоручивао да Цетиње што прије пошаље војску у Подгорицу; нека се она ту нађе, да би се убацила у Груде и Хоте чим би се Турци отуда повукли. Јер Корти је осјетио намјеру Турака да повуку војску и препусте положаје Албанцима. Мада још ништа није чињено, Вуковић је, под снажним утицајем Кортија, на неки начин антиципирао предстојеће црногорске војне мјере, саопштавајући Порти и амбасадорима да црногорска влада предузима што сматра да треба, али искључиво у циљу одбране Подгорице.³⁴ Заиста, препорука војних мјера израз је темељне несигурности, готово невјеровања Кортија да ће ишта постићи самим дипломатским путем.

Црногорска влада нашла је за потребно да се уочи догађаја обрати европским силама. Њен меморандум од 25. марта одише дубоком зебњом да опет предстоји неуспјех. Изложен је цјелокупни историјат односа са Турском око успостављања послијератних граница. Али Црна Гора не мисли да попусти, него ће и даље чврсто захтијевати од Порте комплетно извршење Берлинског уговора. „Она ће своју дужност испунити енергијом инспирисаном осјећањем правде и правичности“. Истовремено, Црна Гора има повјерења да силе неће дозволити Турској да баца под ноге међународне акте на које су оне ставиле своје потписе, и

³² Исто, Радоњић — Вуковићу, (7) 19. III 1880, бр. 451. У прилогу су пуномоћја Вуковићу са потписом „Никола“, (4) 16. III 1880, гдје се као услов трансакције поставља испуњење оних модалитета наведених у »modus procedendi« Кортија.

³³ АЦГ, МИД, ф. 4, Савас-паша — Халид беју, 28. III 1880, бр. 550, Мемоари Вуковића, исто.

³⁴ АЦГ, МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу, (14) 28. III 1880.

да ће оне наћи начина да предуприједи један конфликт који може имати врло лоше посљедице по европски мир.³⁵

Црногорска влада се старала да учини све како Порти не би дала изговор да избјегне споразум. Стога је књаз Никола, пред сами истек рока за одговор Порте, поручио Кортију да ако се не може изборити за „руску линију“ између Мора и Језера, нека пристане на неповољнију „инглешку линију“. Као главно, Груде и Хоте треба што прије да запосједне црногорска војска; јер ако се чека међународна комисија, „влада скадарска и аустријска организоваће нам опет Гусиње“.³⁶

Меморандум од 12. априла

Интервенција италијанске владе имала је престати 31. марта, пошто се држало да код Турака неће бити све готово са примљем црногорског предлога. Ипак, Порта је у посљедњем часу прихватила тај предлог и упутила га султану на одобрење. Султан је најприје одлучио да га не санкционише, тражећи ново консултовање.³⁷ Корти је при истеку рока изјавио Савас-паши да је његово посредовање престало. На интервенцију француског амбасадора Фурнијеа, рок је продужен за још 48 сати. И након истека овог рока Корти је морао рећи да је посредовање окончао, да би одмах затим из двора јавили како је султан потписао ираду о уступању Груда и Хота Црној Гори у замјену за Плав и Гусиње. Граница између Мора и Језера, према томе, имала се повући линијом енглеског предлога.³⁸ Овај уступак, видјели смо, управо је био учинио књаз Никола.

Султанова ирада од 2. априла 1880. имала је вриједност под условом да се на одговарајући начин спроведе у дјело. Нужно је учинити, упозорио је књаз Никола, онако како се поступило са уступањем Подгорице, Спужа и Жабљака, почетком 1879. Јер док скадарски валија спрема Албанце да се одупру силом, та ирада не значи ништа. „Ми хоћемо без крви да добијемо у посједовање ове накнаде, а кад бисмо се хтјели бити побили бисмо се због Гусиња“, напомиње књаз Никола.³⁹

У Цариграду је настала тешка борба око израде меморандума о предаји земљишта додијељеног Црној Гори. Корти и Вуковић морали су уложити крајње стрпљење најежући се с Турцима око сваког села и брда. Турци су дрско мијењали имена локалитета, не би ли изазвали слом нагодбе и кривицу свалили на италијанску и црногорску владу. Онда су инсистирали да се

³⁵ АЦГ, МИД, Фонд Посланства у Цариграду, ф. 1, меморандум црногорске владе силама од (13) 25. III 1880.

³⁶ ДМЦ, АО, концепт, књаз Никола — Вуковићу, (18) 30. III 1880.

³⁷ Actenstücke. . . , Дубски — Хајмерлеу, 31. III 1880, док. 108, 264.

³⁸ DDAM, Фурније — Фрејсинеу, 4. IV 1880, док. 55, 74—75.

³⁹ ДМЦ, АО, књаз Никола — Вуковићу.

уступање обави ноћу, некако ћутећи, тобоже ради тога да се не види како турска војска узмиче пред црногорском. На интервенцију других амбасадора, и то је некако ријешено — турска војска ће, се, дању, у одређени час почети повлачити, а црногорска ће за њом запосиједати односну територију.⁴⁰

Ствар је изгубила готово сваку сврху када је султан, накнадно, наводно на интервенцију Ратног савјета, ираду допунио такозваном клаузулом о неодговорности, која гласи: „Пошто царске власти и редовна војска евакуишу заузета мјеста и тврђаве, и пошто црногорска војска и власти запосједну уступљена мјеста, Порта скида са себе сваку одговорност за компликације које се у тим мјестима могу догодити“. Корти се разбијеснио, тражио је пријем код султана. Неумољиво је одбијен одговором како је то султанова посљедња ријеч. Одбијени су и сви покушаји Кортија и Вуковића да се бар у тој клаузули прецизира да Порта, природно, задржава одговорност за случај да компликације потекну са оне сусједне територије која остаје под њеним суверенитетом. На исти начин залагали су се и амбасадори Француске и Енглеске, допуштајући да слична клаузула уђе, али у смислу и јасној форми да Турци остану неодговорни само за оно што би се догодило на уступљеној територији од стране самог мјесног становништва⁴¹ Порта је сва та тумачења одбијала, очигледно припремајући црногорској влади нову грозну превару.

Књаз Никола је покушавао да издејствује да Порта гарантује да ће учинити као са уступањем Подпорице, а што се тиче клаузуле о неодговорности — да гарантује поступак у смислу тумачења Кортија, Вуковића, Фурнијеа и Гајара.⁴² Све је било узалуд. А јасно је шта се хтјело, пошто је султан одлучно изјавио Кортију, исто као и у вријеме плавско-гусињске афере, да ни под каквим околностима неће упутити своје трупе да се туку с муслиманима.⁴³

Када је наступила оваква ситуација, руска влада је напоменула влади Монархије да би требало брзо дјеловати да Порта ствар изврши на лицу мјеста, како би се избјегли догађаји слични онима око Плава и Гусиња, те да би комисија за разграничење могла потом да настави свој посао.⁴⁴ Беч је одговорио како ће се заузимати за једно „по могућности“ (möglichst) брзо и лојално спровођење компромиса.⁴⁵

⁴⁰ АЦГ, МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу, (4) 16. IV 1880, бр. 569.

⁴¹ Исто, Вуковић — Радоњићу, (4) 16. IV 1880, 569; ДМЦ, АО Мемоари Вуковића, исто. „Клаузула о неодговорности“ цитирана према мемоарима Вуковића.

⁴² Исто, бр. 579, Књажева интервенција код Кортија преко Дуранда — копија телеграма без назнаке датума, а свакако 6. или 7. IV 1880.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Actenstücke..., Калноки, Петроград — Хајмерлеу, 7. IV 1880, док. 112, 266.

⁴⁵ Исто, Хајмерле — Калонокију, 9. IV 1880, бр. 113, 266.

Остало је само да се меморандум изради с клаузулом о неодговорности, или да се одбије. Гроф Корти је апеловао на књаза Николу да овласти Вуковића да потпише меморандум какав хоће султан, и то одмах, због забрињавајућег развоја у сјеверној Албанији. Попустљивошћу, образлагао је Корти, Црна Гора задобија у очима Европе једну изванредну моралну позицију; одбијањем — пружила би Порти добар изговор да прекине преговоре а за неуспјех окриви књаза.⁴⁶

Књаз Никола је напоскон попустио, дајући Кортију *carte blanche* да у Цариграду оконча ствар како најбоље зна и може. Вуковић је имао доставити да књаз и његова влада султанову формулу о неодговорности разумије тако да отоманска влада престаје да буде одговорна за све оно што се може догодити на уступљеној територији од стране мјесног становништва, пошто ова територија буде прописно предата црногорским властима.⁴⁷ У Цариграду су 12. априла (31. марта) 1880, на састанку Савас-паше и више турских високих официра са грофом Кортијем и војводом Гавром Вуковићем, а у присуству амбасадора европских сила, Савас-паша и Вуковић потписали меморандум о томе да Црна Гора умјесто Плава и Гусиња добије од Турске Груде Хоте и мали дио Кастрата. Граница од Јадранског мора до Скадарског језера ићи ће стриктно према предложеном нацрту енглеског комесара. На другој страни Језера граница ће ићи средином залива Хотског и Кастратског и поврх Хотских брда на Цијевну до изнад села Селци. Даље иде Цијевном до језерца Рикавац, онда на врх Планинице, на Мојан, Борову главу, Дрецин усвојивши Зелентин, па на високи врх Голиш. Одавде између Мурине и Пепића, па Велике и Новшића (прва села Турској, друга Црној Гори), на Јечмениште, Чакор, Штитарицу, Јаворак и Висовима шекуларским у Лим.

Поступак извршења одређује да се отоманске трупе у року од десет дана од потписивања меморандума повуку из нових граница Царевине на томе сектору. Отомански командант из Скадра ће 24 сата прије евакуације својих трупа са територије која се уступа обавијестити црногорског команданта у Подгорици прецизно о часу у који ће његове трупе почети да се повлаче са те територије. Отоманска влада наредиће скадарском валији да састави акт измјене „са црногорским генералом одређеним од његове владе. . . После евакуације отоманске војске са ове територије, царска влада биће ослобођена сваке обавезе за одржавање јавног реда у овој области и неће одговарати за догађаје који се евентуално буду десили“.

Меморандум на крају одређује да владе Високе Порте и Његовог Височанства Књаза Црне Горе предложе владама потписницима Берлинског уговора да овласте своје представнике у

⁴⁶ DDAM, Сен Кантен — Фрејсинеу, 14. IV 18880, док. 77, 99—100.

⁴⁷ ДМЦ, АО, Радоњић — Вуковићу, (26. III) 7. IV 1880.

Цариграду да се окупе у конференцију и потпишу један протокол којим се потврђују услови овога меморандума.⁴⁸

Доста чудан међународни докуменат. Не само по очекиваној клаузули о неодговорности Порте, која се иначе могла тумачити и како је повољније за црногорску владу. Наравно, то је био предтекст за лако предвидљиво смјерање турске владе. Али у меморандуму се прецизирало само када ће турске трупе почети да се повлаче, а не и то када ће се то повлачење завршити, нити како ће наступити црногорске трупе. Не види се ни гдје, када и какав то акт „о измјени“ имају потписати скадарски валија и „црногорски генерал“. Свакако, те шупљине морали су учинити и дипломати у Цариграду, али нијесмо наишли ни на какву критику или коментар у томе смислу. На сваки начин стварима се није прилазило много озбиљно и одговорно.

Аустроугарска влада је одобрила амбасадору Дубском учешће у изради протокола којим ће се потврдити турско-црногорски меморандум. Ипак је Хајмерле изразио гледиште како није довољан један обичан протокол да се санкционише један тако важан акт који значи одступање од закључака Берлинског уговора.⁴⁹ Треба, стога, да гранична линија, утврђена меморандумом и протоколом, и потом прецизно фиксирана од комисије за разграничење, последи свега тога буде потврђена једном конвенцијом сила потписница Берлинског уговора.⁵⁰ Једном је Хајмерле, видјели смо већ, рекао да за овакве корекције има правне основе у Берлинском уговору, а сада, некако, да је то одступање од тога уговора. Углавном, априлском меморандуму које да се нешто одузме од својства правне коначности. И то је свакако један израз одређене антицрногорске политике Монархије у овом питању. Иначе, Вуковић је у Цариграду запажао веома кисело расположење амбасадора Аустро-Угарске и Њемачке поводом потписивања меморандума.

Пошто су владе потписнице Берлинског уговора дале пуномоћја својим заступницима у Цариграду, они су 18. априла 1880. сачинили протокол којим се турско-црногорски меморандум од 21. априла анектира Берлинском уговору као исправка његовог 28. члана о границама Црне Горе и Турске.⁵¹ Амбасадори истичу да су се окупили да би разријешили тешкоће које су настале у граничењу између Црне Горе и Турске, а примивши на знање споразум између ове двије државе констатују да ни једна стале у граничењу између Црне Горе и Турске, и примивши на тај аранжман, они одлучују, прописно овлашћени од својих вла-

⁴⁸ АЦГ, МИД, ф. 4. Копија меморандума од 12. IV 1880; Actenstücke... Дубски — Хајмерлеу, 12. IV 1880, 267. У прилогу копија Меморандума од 12. IV 1880, 269.

⁴⁹ DDAM, Ле Борт, амбасадор Француске у Бечу — Фрејсинеу, 14. IV 1880, док. 74, 97—98.

⁵⁰ ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, исто.

⁵¹ Исто.

да, да односна граница буде она која је одређена у меморандуму од 12. априла (слиједи детаљан приказ турско-црногорске границе, као у меморандуму). У посљедњој алинеји аплицирају се у ствари наведене примједбе аустроугарске владе: протокол ће имати ваљаност и снагу једне конвенције, а кад комисија за разграничење буде завршила свој посао — „међу високим странама уговорницама биће потписана једна конвенција која ће потврдити границу онакву каква буде одређена од комесара“.⁵² Према томе, само примање к знању и правна потврда тога турско-црногорског споразума — без ичега што би Порту чвршће обвезивало да га и изврши.

Албанска лига против компензације

У Албанији су још почетком марта отпочели договори да се одупру уступању њихове територије Црној Гори. Средином марта вођ католичких Миридита Пренк Биб Дода могао је изјавити аустроугарском конзулу Липићу, да ће размислити о томе хоће ли своје племе упутити против Црногораца. Осим тога, Липић зна да се договарања Албанаца не чини без знања турских власти. У ствари Албанаца особито је био упућен командант турског гарнизона од четири батаљона низама у Тузима Осман паша. Овај има тајни налог да их оружјем и муницијом снабдијева и да одређеном броју његових војника одобри да „дезертира“ и сврста се у редове Албанске лиге.⁵³

Да се у овој кампањи албански католици концентришу са муслиманима прилично је допринио и сам конзул Липић. У већ поменутом извјештају Хајмерлеу, он каже да није пропустио прилику да главарима и барјактарима Сјеверне Албаније, који су га често посјећивали, истакне како је Италија аутор новог плана уступака Црној Гори.⁵⁴ Ваља напоменути да је овога пута црногорска влада организовала добру службу обавјештавања из Албаније. Трговац из Скадра, Србин Глиго Перовић јављао је да Липић преко „главара и фратова“ наговара Малесију да се одупре Црној Гори, а ако их Турска не могне задржати да ће их Аустро-Угарска сачувати од „црногорског безакоња“⁵⁵ Исто каже и други црногорски обавјештајац Вуксан Лубарда, додајући да Липић даје много новца албанским католицима.⁵⁶ Црногорска влада се на неки начин пожалила на рад Липића у Албанији.

⁵² Јово Вуковић, Плавско-гусињска афера и ослобођење Улциња 1880, Сарајево 1929, 43—54; АЦГ МИД, Посланство у Цариграду, ф. 1, препис протокола од (6) 18. IV 1880; DDAM, Монтолом Цариград — Фрејсинеу, 18. IV 1880, бр. 96, 116—117. У прилогу копија Меморандума од 12. IV 1880.

АСС, АУР, еаГ5иц„9бгиГЦдмнДД9

⁵³ АЦГ, АУП, извод из извјештаја Липића од 18. III 1880, ф. 15с/15с.

⁵⁴ Исто; И. Г. Сјенквич, н.д., 148.

⁵⁵ АЦС, МУД, ф. 7 (27. III) 8. IV 1880, бр. 361.

⁵⁶ Исто, акта без броја. Упућено Врбци преко Бара, (27. III) 8. IV 1880.

Темел је одвратио како Липић тамо дјелује „сасвим умирујуће“, а кад би његова влада хтјела супротно, могла би да ствар закочи у Цариграду.⁵⁷ Ипак је Хајмерле опоменуо Липића, али само тако да у своје раду буде опрезан и не изазива непотребну пажњу црногорске владе.⁵⁸

Центар Албанске лиге сада је фактички премјештен из Призрена у Скадар, као природно средиште уједињене акције албанских католика и муслимана против уступања Груда и Хота Црној Гори. Крајем марта (24. и 25), одржана је скупштина Скадарана, на којој је поново формиран Скадарски комитет Албанске лиге. Ријешено је да се пружи сва потребна материјална и војна помоћ за одбрану Груда и Хота.⁵⁹ За предсједника Комитета изабран је миралај (пуковник) Одо бег Соколовић, до тадашњи шеф полиције Скадарског вилајета. Валија Изет паша односио се потпуно „неактивно“ (untätig). Одлучено је да се од 27. марта прекине сваки саобраћај између Албаније, посебно Груде и Хота, и Подгорице, под пријетњом паљења куће прекршиоца.⁶⁰

Послије скадарске скупштине Хаџи Осман паша је окупио на састанак главаре католичких племена и, каже Липић, подарио их новцем. Почетком априла дошли су у Скадар главари Груда и Хота заједно са командантом Тузи Осман-пашом. Тиме је означено да је сва Велика Малесија пришла покрету Албанске лиге. Турска влада, преко својих присталица из реда чиновника и богатих муслиманских трговаца, постарала се да стави под своју контролу активност Скадарског комитета.⁶¹ Старјешине брђана Груда, Хота, Климената, Шкрелја, Кастрата, Коплика, Шаља, Реча и Риола уручили су конзулима европских држава у Скадру протест против намјере да се албанска земља преда Црногорцима. Састављен по диктату турских власти, протест садржи изјаву о вјековима освједоченој вјерности ових брђана султани. Одлучно одбијајући да се покоре новом рјешењу, они истичу да их од Црногораца дубоко раздвајају раса, језик, религија, обичаји и навике, а да све то у пуној слободи и задовољству уживају под славним скиптром султана. Најзад истичу да ће се сами бранити, изражавајући забринутост због покрета црногорских трупа.⁶²

За акционо јединство католика и муслимана ипак је требало савладати доста тешкоћа. Пренк Биб Дода је учешће Миридата условљавао тиме да му скадарски валија стави на располагање довољно пушака острагуша. Осјетљиво је било када је тре-

⁵⁷ АЦГ, МИД, ф. 4, Темел — Радоњићу, 9. IV 1880, бр. 573.

⁵⁸ И. Г. Сјенкевич, н.д. 148.

⁵⁹ Исто, 149.

⁶⁰ АЦГ, АУП, 15с/16с, Липић — Хајмерлеу, 2. IV 1880.

⁶¹ И. Г. Сјенкевич, н.д. 150.

⁶² Ј. Вукић, н.д. 43—44; АЦГ МИД, ф. 4, бр. 568, препис представке албанских племена од 4. IV 1880.

бало примити економски терет издржавања Лигине војске. Скадарски комитет је одредио да муслимани даду 600 хиљада, а католици 300 хиљада гроша. Добро посматрајући ствари изнутра, црногорски повјереник Вуксан Лубарда примјећује како се католици устежу да дају паре, шапућући да им се најприје говорило како ће доћи војска аустријскога цара, а сада, преварени, виде да се ради само о користи турске власти. „Разборитији Турци“ говоре како знају шта „Латини“ мисле, али неће им то бити, треба само да се овај „белај“ са Црном Гором сврши као са Плавом и Гусињем па ће они, кажу, лако с „Латинима“ Иначе, истиче Лубарда, католички попови свуда „по селима и варошима храбре и натјерују Латине да иду на војску против Црногораца које они називају невјерницима“.⁶³

Липић је једном такође јавио да између католика и муслимана влада велико неповјерење. „Акциони комитет“ још није конституисан, мада се „одборска савјетовања ипак настављау“.⁶⁴ Међутим, на основу својих обавјештења из Албаније, војвода Илија Пламенац свједочи о политици Липића, односно његове владе, у кампањи око грудиа и Хота: „Аустријски консуо мучи се из петних жила преко фратрова да обрати Малесију к себи, пак је доста и обратио и много новца потрошио“.⁶⁵ А три дана уочи очекиваног расплета код Тузи, Липић налази да су католици јако понијети одушевљењем да бране своју домовину од туђе инвазије, али да је трговцима који су га посјетили он тобоже савјетовао „умјереност и мирољубивост“, јер да се ради о малој територијалној концесији.⁶⁶ Случај је хтио да Глиго Перовић тог истог дана јави да је Малисоре највише Липић „за борбу охрабрио и одушевио“ То је постигао у првом реду преко језуита, док су фрањевци у „добрим односима са Италијом“ Према Перовићу, католици отворено говоре како су се придружили „Турцима“ чврсто се уздајући да ће њихов отпор подржати Аустро-Угарска; биће то, наводно, повод да се она умијеша, окупира их и трајно задржи мјеста о којима се говори. Албанци пак, по Глиговом мишљењу, било боја не било, не могу се у великој маси дуже задржати у рејону Тузи.⁶⁷

Како се ближио 22. април, Албанци су се све интензивније припремали да обаве свој посао. Турска власт је томе само ишла на руку. Скадарски валија Изет паша говорио је Липићу 17. априла да још нема упутстава из Цариграда о препуштању Црној Гори намијењене јој територије, те да, поред тобоже његове најбоље воље да прибави послушност, више нема материјал-

⁶³ АЦГ, МУД, ф. 7, В. Лубарда, Зогање — в. М. Врбици (1) 13. IV 1880.

⁶⁴ Actenstücke. Липић, Дубровник — Хајмерлеу, 14. IV 1880, док. 120, 268.

⁶⁵ АЦГ, МУД, ф. 8, Пламенац, Подгорица, — Радоњићу, Цетиње, (29. III) 10. IV 1880.

⁶⁶ АЦГ, АУП, ф. 13с, Липић — Хајмерлеу, 19. IV 1880, бр. 42.

⁶⁷ АЦГ, МУД, ф. 8, к. Пејовић, Бар — в. Врбици, Цетиње, 19. IV 1880.

не могућности да спроведе потребне припреме. Иначе располаже са свега 3.000 војника, од којих су 2.000 Албанци. Изет-паша се чак, говорио је Липићу, не би изненадио да чује како су Албанци разоружали његове трупе.⁶⁸ Управо он и ради на томе да Албанцима препусте турске положаје код Тузи; заправо је говорио Липићу да већ види како Осман паша напушта своје положаје и предаје их Албанцима.⁶⁹ — Занимљиво је то што скадарски валија тако слободно открива турскоалбанске „тајне“ аустроугарском конзулу.

Скадарска област и Малесија слали су средином априла веће групе добровољаца Грудима и Хотима. Према обавјештењу једног црногорског повјереника из Албаније, било их је већ преко 5.000 дуж положаја који се наводно имају предати Црногорцима. Око половина наоружани су добрим пушкама острагушама, око 1.500 кременјачама и каписларама, а један дио нема никаквих. Има међу њима и незадовољстава, пошто се хране самим хљебом, па понеко и дезертира.⁷⁰ Двадесетог априла у Скадру је постало сасвим извјесно да је тобожња предаја Груда и Хота Црној Гори назначена за 22. април. Скадарска област и Малесија укупно су мобилисали око 9.000 војника. Испоставља се, додуше, да критичног момента на првој линији неће бити више од 4.000 наоружаних Албанаца.⁷¹ Све се то збивало уз пуну потпору турских власти и на очиглед конзула европских сила у Скадру.

На дан када ће се догодити комедија на Цијевни, Глиго Перовић је јављао како је претходног дана Изет паша упутио миралаја Одо-бега Соколовића да спријечи Малесију да се не почну убацивати на истурене положаје — прије него се отуда иззвуку низами. Међутим, главна сврха овог прекомандовања биће то да се Одо-бег аутоматски стави на чело сакупљене албанске војске у Грудима и Хотима.⁷²

Црногорске војне припреме

Тек на недјељу дана прије истека рока за предају Груда и Хота, црногорска влада предузела је војне мјере за њихово запосиједање. Мобилисане су три бригаде: војводе Ђура Петровића, војводе Михајла Нишина Вучинића и војводе Јазара Сочице

⁶⁸ Actenstücke... , Липић — Хајмерлеу, 19. IV 1880.

⁶⁹ АЦГ, АУП, ф. 13с, Липић — Хајмерлеу 19. IV 1880, бр. 42. — Овдје се ради о истом документу као и у збирци Actenstücke... (Претходна фуснота). Званична збирка, дакле, објавила је само онај дио Липићева текста из којег се једино добија утисак да ситуацију држе у рукама сами Албанци, а изоставља се онај дио гдје се јасно види да је сама турска власт у заједници са њима припремала нову превару Црне Горе.

⁷⁰ АЦГ, МУД, ф. 8, Глиго Перовић, Скадар — в. М. Врбици, Цетиње, (17) 29. IV 1880, бр. 635.

⁷¹ И. Г. Сјенкевич, н.д., 150.

⁷² АЦГ, МУД, ф. 8, Г. Перовић — Врбици, (10) 22. IV 1880, 593.

са по седам батаљона, а под општом командом војводе Илије Пламенца. Укупно је мобилисано око 10.000 војника и старјешина. Ту је била и артиљерија од 10 оруђа са довољно муниције. Војска се није концентрисала у Подгорици, већ је ради укривања смјештена у околини: Комани, Загарчани и Бјелопавлићи у Служу, Братоножићи на Златици, Кучи на Медуну, Пипери на Врањинима, Цеклињани и Љуботињани у Момишићима, Катунњани и Херцеговци (Пивљани, Голијани и Бањани) у Зети и Љешкопољу. Лансиран је глас да је упућено само 2—3 батаљона. Војници су имали понијети од кућа колико су највише могли хране. Није одмах организовано печење хљеба, па су жене у први мах доносиле храну за своје.⁷³ Црногорци, по прилици, није су били много задовољни таквим снабдијевањем, пошто главни командант Пламенац већ 16. априла, дакле чим су стигли, јавља да би војници „добре воље хтјели да им се да тајин“.⁷⁴

Црногорска влада је предузела неопходне мјере предострожности у Васојевићима према Плаву и Гусињу и у Црмници према Улцињу и Скадру. Сваки сукоб на граници имао се до крајње могућности избјегавати. Због те потребе један инцидент који су изазвали муслимани из Ржанице код Плава морао је остати без одговора.⁷⁵ И на сектору границе према Бојани и Скадру наређена је крајња опрезност и приправност. Због гласина да се отуда крећу некакве албанске чете, наређено је да се организује обавјештавање преко ухода.⁷⁶ Војводи Машу Ђуровићу је наложено да окупи официре и барјактаре црмничке и крајинске и да они нареде војницима „да су у сваки час готови“.⁷⁷

На велику журбу организовано је снабдијевање војске. Мада су линије снабдијевања биле упола краће и много лакше, и вријеме љепше него претходне јесени и зиме код Андријевице, требало је учинити огроман напор да се за неколико дана организује снабдијевање „од државе“ за десет хиљада војника. У Подгорици је требало припремити пећи за печење десет хиљада ока хљеба.⁷⁸ Мобилисане су све лађе (дрвене) цеклинске, црмничке и крајинске за превоз хране и муниције. Капетану на Ријечи Црнојевића, на примјер, војвода Машо наређује да „под пријетњом главе“ све цеклинске лађе смјеста мобилише за војску, а у Будву да иде „сваки који може носити 15 ока“.⁷⁹ Као и у доба плавско-гусињске афере, из нахија старе Црне Горе највећма су же-

⁷³ Многорбојне су, махом кратке, депеше у АЦГ, фонд МУД, ф. 8 и МВ ф. 7, у времену од (3—6) 15—18. IV 1880. о разним питањима мобилизације црногорске војске, њеном распореду, смјештају, дотуру артиљерије и др.

⁷⁴ АЦГ, МУД, ф. 8, Пламенац — Врбици, (4) 16. IV 1880, бр. 484.

⁷⁵ ДМЦ, АО, Тодор Миљанов Вуковић — Станку Радоњићу, (28. III) 9. IV 1880. Ржаничани су убили једног дјечака чобанина из Васојевића и пљенили му стоку.

⁷⁶ АЦГ, МУД, ф. 8, в. Врбица — к. Пејовићу, (3) 15. IV 1880, бр. 334.

⁷⁷ Исто, Врбица — Пејовићу, (4) 16. IV 1880, бр. 337.

⁷⁸ Исто, Врбица — Пламенцу, (2) 14. IV 1880, бр. 305.

⁷⁹ Исто, в. Врбица — к. Перу Николину, (5) 17. IV 1880, бр. 354.

не морале ићи у Котор, Будву и Бар да преносе жито и брашно до Вирпазара и Ријеке Црнојевића. Одавде се превозило малим лађама до Плавнице, а даље — Зећани запрежним колима за Подгорицу. Најбржим могућим темпом имали су се превозити „дебеана и тајин“ и одмах искрцавати у Плавници, „јер у Подгорицу нема ништа и треба све с Вира и Ријеке пренијети“.⁸⁰ Наравно, и овога пута држава је морала плаћати кирију за пренос жита из Приморја.⁸¹

Предузимајући опсежне војне мјере, у великој стрепњи и недоумици били су књаз Никола и његове војводе. Требало је чврсто одредити поступак за готово сигурни случај да Албанци од Турака преузму положаје које Црногорци ваља да запосједну, мада је било и нешто мало наде да се све може свршити повољно за Црну Гору. Трезвени војвода Пламенац тврдио је држао да ће „приђе ући Малисори у шанчеве него ми“.⁸² Карактеристично је узвратио књаз Никола: „Нека је хвала Богу војвода ако приђе уђу Малисори но ми у шанчеве. Мало дијете би се сјетило за ову комедију. Али ако Турци играју комедију на њихов начин, ми ћемо је играти на наш“ Што је књаз тиме хтио рећи имали су пренијети војвода Петар Вукотић и војвода Симо Поповић који су пошли у Подгорицу,⁸³ да се са војводом Илијом Пламенцем договоре о поступку „при заузимању мјеста ће царска војска сада стоји“. Но, на четири дана прије „предаје“ књаз налази да је на све тешко одговорити док се не би утврдило „на коју стоје Груди и Хоти“.⁸⁴ Сигурно је овдје ријеч о, иначе веома наивном, надању у грудског главара Сокол Баца, приврженика књаз Николе, који је тих дана дошао у Подгорицу. Бацо је по замисли књаз имао да Груде приведе Црној Гори. Прижељкивало се да би предаја Груда дјеловала и на Хоте, уништивши њихов морал и вољу за одбрану.⁸⁵

На три-четири дана прије него ће требати да Црногорци по слову цариградског меморандума уђу у посјед Груда и Хота, поменути црногорске војводе вијећале су у Подгорици како да се примање те територије, с обзиром на реалне околности, изведе или не изведе. Неку усмену инструкцију, као што видјесмо, дао

⁸⁰ Исто, в. Машо — к. Пејовићу (3) 16. IV 1880, бр. 318, као и више кратких депеша о овом питању на релацији Цетиње — Ријека Црнојевића, Вирпазар и Бар.

⁸¹ Исто, к. Илија Гавров — в. Врбици, бр. 8 (7) 19. IV 1880. — Говори се како Цетињани траже кирију за пренос жита из Будве на стар (60 кг) по галир „... Ја им дајем по по фиорина као и Ријечкој Нахији и молим за наредбу“.

⁸² АЦГ, МВ, ф. 7, Пламенац — књазу Николи, (3) 15. IV 1880, бр. 223.

⁸³ Исто, књаз Никола — Пламенцу, (4) 16. IV 1880, бр. 343.

⁸⁴ Исто, књаз Никола — Пламенцу, (4) 16. IV 1880, бр. 242.

⁸⁵ Сокол Бацо дошао је у Подгорицу са једним пратиоцем 15. IV, значи само недељу дана уочи очекиваног расплета код Тузи. Књаз Никола је покушавао да преко њега приволи око 50 угледнијих Груђана да дођу у Подгорицу на разговор и да их дарује. Тиме би, надао се, Груде сломили, а

им је књаз Никола. Међутим, сами књаз накнадно од њих тражи мишљење, па „ако буде добро одобрићу га, не свиди ли ми се исто ћу га одобрити. Јер мени није обичај да се мијешам у оно што само издалека гледам или претпостављам. Али на сваки начин ја ћу вама дати моје мишљење, пак од њега ћете узет што вам се свиди, што не свиди оставите, јер кад бих вам дао одлучне наредбе бих се бојао да вас не побркам“.⁸⁶ — Излишан је коментар о томе колико је таквим избјегавањем става књаз Никола овога пута био мали на висини тога за Црну Гору тешког тренутка.

Четири војводе — Петар Вукотић, Илија Пламенац, Симо Поповић и Марко Миљанов Поповић — имали су да одлуче и прецизирају шта да раде у разним алтернативама могућег држања Турака и Албанаца. Као готово немогућ случај претпоставили су уредно предавање положаја од стране Турака и потпуни мир на територији која се има запосјести. Тада би све ишло лако. Претпоставка са тек нешто више вјероватноће јесте да Турци уступе положаје и повуку се иза нове линије, али да приликом наступања Црногораца букне отпор мјесних и придошлих Албанаца. У овом случају има се примити борба и највећом жестином, за најкраће вријеме, савладати непријатеља и запосјести односно територију. У трећој алтернативи, готово сасвим сигурно, ако Турци утврђене положаје буду претходно предали Албанцима — „Сва је војска уређена да се уредно повуче, јер и Ви сте нам казали да у томе случају не ударамо на шанчеве, него да се одмах повучемо“.⁸⁷ Дакле, и војводе су се умјеле оградити — позивајући се на једну одређену поруку књазу. Ваљда је то онај начин — суштина оне усмене поруке књазу Николе војводи Пламенцу — на који Црногорци мисле прихватити играње комедије са Турцима и Албанцима.

Израђен је и војни план наступања црногорске војске за 22. април. Детаљан план замишљене операције није могуће, а није ни потребно овдје износити, сем у главним потезима. Бригада Михајла Нишина имала је да пође сјеверном страном правцем Диноши — Пикали и преко горњег тока Цијевне запосјести

„Хоте би убили у главу и нама би било лако“ (АЦГ, МВ, ф. 7 књаз Никола — Пламенцу, (3) 15. IV 1880, бр. 242). Сокол Вацо је стално говорио в. Илији и в. Марку да ће Црна Гора мирно постићи свој циљ — под условом да јој Турци уредно предају утврђене положаје. Што се тиче могућности да дође 50 Груђана, — ако види да је „љепше“ да дођу, и ако им не би пријетила опасност породицама, Вацо каже да ће доћи. Сокол Вацо је смјештен у једној католичкој породици у Подгорици и дато му је 150 фиорина да их подијели коме зна. Свакако је и њему нешто дато. „Види се сасвим да је обрнут овамо и чинџет ће све што може“ (Исто, в. Илија — књазу Николи, (4) 16. IV 1880, бр. 247). Даље су се свакако водили само усмени разговори. Али посао са Сокол Вацом овога пута није могао имати никаквог утицаја ни ефекта на ток и исход ствари.

⁸⁶ АЦГ, МВ, ф. 7, књаз Никола — Пламенцу, (6) 18, IV 1880.

⁸⁷ АЦГ, МУД, ф. 8, Пламенац — књазу Николи, (7) 19, IV 1880.

Груде. Центром између Шипчаника и Планинице ка Дечићу захватајући сјеверни дио Хума имала је поћи бригада војводе Ђура Петровића. Најширим јужним сектором од Станића потока и Врања до Шипчаника имала је да пође бригада Лазара Сочице ојачана батаљонима цеклинским и љуботинским, запосиједајући средњи и јужни дио Хота до залива Хотског и Кастратског. Видимо, међутим, да су од све ове црногорске војске осам батаљона остали позади, као нека (стратегичка) резерва.⁸⁸ Књаз Никола је наредио војводи Илији да „затвори Подгорицу и Зету“ „и ноћно и дневно, и укрије војску што боље може“.⁸⁹ Очигледно, војску је требало укривати све до момента када гласник из Скадра јави да ће након 24 сата, како одређује меморандум, Турци почети да се повлаче са својих положаја. Било би то ипак довољно да се црногорски батаљони и са најудаљенијих тачака ове концентрације обавијесте, спреме, пођу и према утврђеном плану и поретку развију, те на вријеме нађу на предидељеним линијама. Изгледа, нико није претпостављао да Турци и у погледу овог техничког рока могу оманути.

Турско-албанска превара 22. априла

На бази „инструкција“ Порте од 19. априла, Изет-паша је 21. априла „огласио“ у Скадру наредбу Цариграда да сјутрадан мора предати Груде и Хоте Црној Гори.⁹⁰ Но, умјесто да овога дана сходно меморандуму од 12. априла најави Црногорцима примопредају односног земљишта 24 сата раније, он је учинио нешто друго. Али прије свега из Скадра и неких села Малесије пошто је ноћу 21/22. априла 1.500 војника на челу са Одо-бегом за Груде и Хоте. Груђани и Хоти са нешто Кастрата били су већ на ногама. Окупило се око 4.000 људи под оружјем. Одо-бег је имао задатак да на освит 22. априла у правом смислу уредно преузме положаје од Осман-паше и његових низама.⁹¹

И књаз Никола је 21. априла учинио један потез, неку врсту политичког рекогносцирања. На његову молбу турски посланик на Цетињу Халил-бег упутио је секретара посланства Миралем-ефендију у логор Осман-паше, да присуствује очекиваној предаји положаја и реченог земљишта Црној Гори, да буде као

⁸⁸ АЦГ, МВ, ф. 7, докуменат под насловом „Распоред војске“, бр. 304, Исто, књаз Никола — Пламенцу, (4) 16, IV 1880.

⁹⁰ АЦГ, МИД, Посланство у Цариграду, ф. 1, копија инструкција Савас-паше Изет-паши од 19. IV 1880, 143—146. — Прописно према меморандуму и протоколу, Порта разлаже модалитете предаје Груда и Хота Црној Гори. Савас-паша налаже Изет-паши да о свему обавијести становништво, нека апелује на његову свијест да се покори, а који желе да се исле султан ће им дати намјештење у вилајетима Битоља и Косова. Копије инструкција подијељене су дипломатским заступницима у Цариграду. Ово су заправо „инструкције“ за свијет а оне праве показале се из стварних догађаја.

⁹¹ АЦГ, МУД, ф. 8, Г. Перовић — Врбици, (1) 29. IV 1880, бр. 635.

неки технички посредник између Осман-паше и војводе Пламенца, како би тешкоће које се могу појавити уклонили и изгладнили. У пратњи неколико црногорских војника, приближавао се Миралем ефендија турским положајима. На њих су „Турци и Албанци“ припуцали; један црногорски војник је рањен и сви су се вратили у Подгорицу.⁹²

Сјутрадан, када је требало да се изврши предаја уступљених територија Црној Гори, црногорске трупе у јачини од 10.000 војника налазиле су се у логорима око Подгорице, највећим дијелом удаљене шест до десет сати хода од положаја, односно земљишта које је требало преузети. Но, пошавши из Скадра 21. априла у 18 часова, 22. априла у 9 часова стигао је у штаб војводе Пламенца ађутант Изет-паше капетан Јакуп-ага, у пратњи неког Пјетра Тониетија, тумача италијанског конзулата у Скадру. Јакуп-ага је предао писмо Изет-паше војводи Пламенцу, којим га обавјештава да ће истога дана тачно у 16 часова Турци евакуисати положаје које имају уступити Црногорцима. Пламенац је оштро протестовао, упозоравајући да је имао бити обавијештен 24 сата раније, истичући како је материјално немогуће да његове трупе стигну за седам сати да би непосредно иза низама запосиједале уступане положаје и земљиште. Војвода Пламенац је покушао да пошаље једног официра Осман-паши у Тузи, не би ли утаначио да се евакуација и запосиједање територије обави стриктно према меморандуму, како се не би дало Албанцима да се тамо убаце. Капетан Јакуп је узвратио да је наређење турским трупама за евакуацију већ пошло и да никакав контакт са Осман-пашом не би био од користи.⁹³ Војвода Пламенац је онда депешом Изет-паши потврдио пријем његовога писма од 21. априла, изражавајући му кортоазно своје поштовање.⁹⁴ Чињеницу што овдје — писмено — војвода Пламенац није уложио протест, Порта ће користити за правдање свога поступка.

Пламенац је ипак наредио покрет оних црногорских трупа које су се налазиле близу демаркационе линије, у циљу рекогносцирања и, евентуално, да предухитре Албанце. Немамо података о томе колико је Црногораца пошло у овај покрет, али судећи по њиховој општој дислокацији могло их је бити највише 2.000. Стигли су до близу наводно турских положаја око 12 сати. Један одред је упућен да извиди који су војници на положајима. Дочекали су их Албанци снажном ватром из пушака. Црногорци су имали једног погинулог и шест рањених. Пламенац је наредио одступање.⁹⁵

⁹² DDAM, Сен Кантен, Цетиње — Фрејсинеу, Париз, док. 101, 122—125.

⁹³ Исто, Сен Кантен — Фрејсинеу, док. 108, 122—125, 23. IV 1880, Le Ré, Скадар — Фрејсинеу, 25. IV 1880, док. 113, 132—133. Приказ догађаја од 22. IV у оба извјештаја чињенички је подударан.

⁹⁴ АЦГ, МВ, ф. 7, Пламенац — Изет-паши, 22. IV 1880, бр. 426.

⁹⁵ DDAM, Извјештај Сен Кантена и Le Ré-а од 23. и 25. IV 1880, бр. 108 и 113, 122—125 и 132 и 133.

Утврђено је накнадно да су низами напустили положаје у току претходне ноћи, а на освит 22. априла Албанци су запосјели утврђене положаје Динош — Ржанички мост — Рогами, као и Врањ, Шипчаник и Хум.⁹⁶ Пратилац Јакуп-аге поменути Туниети свједочи како су Турци сишли са својих положаја ујутро 22. априла у 4 сата, а да су се одмах тамо намјестили Албанци. Исто тако, да је Осман паша предао Албанцима велике количине оружја и муниције, логорске опреме и хране.⁹⁹ Јасно, све је то резултат координираног рада валије Изет-паше, команданта турског логора у Тузима Осман-паше и управо постављеног команданта Лигиних снага Одо-бега Соколовића. А рок за техничко преузимање положаја и земљишта од 24 сата самовољно су свели на само седам сати свакако ради тога да Црногорци не би имали могућности да у назначено вријеме доведу на те положаје читаву војску коју су имали око Подгорице.

Увече 22. априла књаз Никола је сазвао у двору дипломатске заступнике европских влада и саопштио им чињенице о прекршају цариградског меморандума од стране Турака.¹⁰⁰ О догађају је црногорска влада сјутрадан обавијестила Вуковића у Цариграду, с налогом да протестује на Порти. Цијелога дана Вуковић није могао видјети Савас-пашу, него тек касно увече. Предуприједивши Вуковића, Савас је пошао у напад. За све што се догађа у мјестима која је „уступила“ Црној Гори према меморандуму од 12. априла, Висока Порта није одговорна; ето Црној Гори куле, мјеста, земљиште, „све је ваше, отимајте, узимајте како знате“, говорио је он. Порта није крива што се становништво тих мјеста противи црногорској власти. Европа је крива, каже даље Савас-паша, што јој није дала земље и градове са становништвом исте народности, већ присиљава Турску да исправља њене грешке, „те да вам ми дајемо туђи елеменат различит по вјери, народности и језику од вашег“. Порта је своје, тврди Савас-паша, учинила, задовољила Европу и Црну Гору; ако је Црној Гори криво, нека јој Европа накнади. Савас-паша је заиста упирао прст на главнога кривца за све ово до чега сада долази — на Аустро-Угарску. Али правдање догађаја од 22. апри-

⁹⁶ Исто.

АЦГ, МИД, ф. 4, копија изјаве драгомана Пјетра Тониетија из Скадра, 23. IV 1880, бр. 584, употреједљена као свједочанство за дипломатију. Такође у DDAM, Монтолон — Фрејсинеу, 28. IV 1880, док. 125, 155. У прилогу изјава Тониетија.

⁹⁸ Actenstücke... , Темел — Хајмерлеу, 24. IV 1880, док. 133, 276. — Темел опширно излаже догађаје од 22. IV.

⁹⁹ АЦГ, МИД, ф. 4. Копија извјештаја Крилова — Гирсу, (29. IV) 11. V 1880, бр. 539.

¹⁰⁰ DDAM, Сен Кантен — Фрејсинеу, 23. IV 1880, 122—125 — подробно о догађају и о састанку код књаза Николе.

ла источно од Подгорице на тај начин прије свега значи намјеру Порте да настави линијом обмањивања Црне Горе. Вуковић је директно говорио о ономе што се збило, да је то била Портина превара са предумишљајем, ради чега је и измислила клаузулу о неодговорности итд.¹⁰¹ Наравно, све је то код Савас-паше била само узалудна прича.

Реаговање дипломатије

То што су књаз Никола и његова влада прихватили да одиграју ову смијешну игру око Груда и Хота имало је једно парадоксално, али, чини се, у сржи, ипак позитивно значење и последице: ствар црногорских граница више није могла да легне. Осјетила је то и влада Монархије, мада је, разумије се, добро знала да априлски аранжман неће бити испуњен. Напријед смо показали како за Аустро-Угарску у ствари није ваљало ни да тај меморандум уопште буде потписан. Истина, предстојале су још велике тешкоће и грдни напори за Црну Гору.

Чим је обавијештен о догађајима, отправник послова у Цариграду Вуковић то је такође саопштио амбасадорима европских сила. Сви су Порти изразили категорички незадовољство и одмах затражили инструкције од својих влада за даљи поступак. Добивши налог да учине један енергичан демарш, састали су се у британској амбасади под предсједништвом доајена дипломатског кора сер Хари Лајарда. Сагласили су се за колективну ноту Порти и овластили француског амбасадора да направи нацрт. Ипак, аустроугарски амбасадор гроф Дубски предлагао је да у ту ноту уђе: „Ако Турска одмах не реокупира напуштене позиције које су сада у рукама албанских чета и ако их регуларно не преда Црној Гори, велике силе ће се вратити на првобитни текст Берлинског уговора, који под притиском сила мора бити одмах извршен“. Међутим, остали су били против, сумњајући да Беч има неку задњу мисао.¹⁰² Та мисао могла је бити само дотадашња противцрногорска политика. А Монархија је могла глумити наклоњеност Црној Гори, јер је знала да се на брзину не може ништа учинити, а најмање оно за шта се Беч тобоже залаже, да се враћањем на првобитни текст Берлинског уговора Црној Гори предају Плав и Гусиње.

У колективној ноти, пак, учињен је низ приговора Порти — о прекршају рока од 24 сата, препуштању многопомињане територије Албанцима, неблаговременом инструирању Изет-паше и сл. Амбасадори у име својих влада најзад скрећу Порти најозбиљнију пажњу на велику одговорност којој се она излаже ако не нађе одмах лијека створеном стању. „Најбољи начин био би, да отоманске трупе поново заузму без одлагања напуштене

¹⁰¹ ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, исто.

¹⁰² ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, исто.

положаје и да тако успоставе стање како је било пред њиховом евакуацијом, како би биле у могућности да у најкраћем року предају Црној Гори уступљене територије“.¹⁰³ Тренутно се, разумљиво, није могло смислити ништа друго, мада остајање на позицији меморандума никако није значило пут ка рјешењу. Не само због отпора снажне Албанске лиге, у свему подржаване од Турске, него и због дубоког непријатељског става и рада Аустро-Угарске у томе питању.

Турска је могла наставити старим начином. Само, европским силама она није могла одговорити као црногорској влади — да се за Црну Гору тражи накнада у Херцеговини. Порта као признаје неке грешке: задржала је за један дан пошиљку протокола од 18. априла скадарском валији, а овај наводно није најбоље разумио прави смисао инструкција; командант Подгорице није обавијештен 24, него само 7 сати раније, али зато што је курир „случајно“ задржан на путу (видјели смо, међутим, да је курир Изет-паше кренуо из Скадра за Подгорицу тек 21. априла у 18 сати). Но, Порта држи да су, без обзира на те пропусте, грудске и хотске позиције предате Црногорцима према утврђеним условима. Њих су црногорске трупе могле заузети да нијесу устукнуле пред „неколико албанских чета“.¹⁰⁴ Са оваквим одговором сасвим је у складу то што Турци у њему глатко заобилазе одговор на захтјев о реокупацији тих позиција и њиховој поновној предаји Црногорцима.

Амбасадори сила категорички су одбацили одговор Порте од 28. априла као потпуно незадовољавајући са сваког гледишта. Позивајући се на свој ранији захтјев учињен по нарочитим наредбама њихових влада, они „имају част замолити“ Високу Порту да им изволи учинити на знање, категорично, је ли се ријешила или није да реокупира земљиште и положаје које је 22. априла неуредно напустила, и да их Турци предају Црногорцима стриктно према црногорско-турском меморандуму од 12. априла.¹⁰⁵ Порта ће одговорити 15. маја у своме стилу, сходно намјери да се ствар и даље бескрајно одуговлачи. Правдала се и тиме што црногорски командант Пламенац није (писмено) протестовао. Предложила је да се на лице мјеста пошаље једна међународна комисија да испита ко је крив за неиспуњење мемо-

¹⁰³ DDAM, Анекс депеши Монтолона — Фрејсинеу, колективна нота од 24. IV 1880, док. 114, 134—135; Ј. Вукић, н.д., 69—70.

¹⁰⁴ Исто, Монтолом — Фрејсинеу, 29. IV 1880, анекс 2, нота Порте од 28. IV, 157—158; Ј. Вукић, н.д., 70—71; ДМЦ, ПР, ф. 28, копија исте ноте Порте в. силама од 28. IV. — Вуковић у мемоарима наводи да се на Порти, у Илдизу, Сераскерату и Ратном савјету водила расправа како да се одговори силама. Готово да је превадало мишљење да се једноставно позову на клаузулу о неодговорности и одбаце сви други приговори. Одлучно се успротивио велики везир Мехмед Недим паша, сматрајући да та тачка „не ослобађа Порту обавезе да испуни двије тачке конвенције“ — о уредном уступању земљишта Црногорцима у стриктном року од 24 часа.

¹⁰⁵ АДСИП, ПО, ф. III, Вуковић — Радоњићу, (4), 16. V 1880.

рандума, и да се потом нађе рјешење и утврди које мјере ваља предузети.¹⁰⁶ Но, већ и кад је дата оваква бесмислена идеја о анкети, наговијештен је нови правац у рјешавању црногорско-турског граничног питања, о чему ће даље бити ријечи.

Већ на први одговор Порте, руски амбасадор у Цариграду Новиков затражио је непосредне кораке на Порти у циљу изласка из кризе неиспуњавања Берлинскога уговора о црногорско-турским границама. Остали амбасадори, пак, одбили су даље кораке прије него добију нарочите инструкције од својих влада и док не виде други одговор Порте. Али на овакав став амбасадора највише је утицало то што је британски амбасадор очекивао нови спољнополитички програм управо образоване либералне владе Гледстона.¹⁰⁷ Инструкције британском амбасадору имале су бити суштински другачије од оних до тада.

Руска влада трудила се да се питање тако рећи ни дана не хлади. Зато је, сматрамо, Гирс, независно од рада дипломатије у Цариграду, анализирајући опасност од „албанске агресије“ на Црну Гору, предложио осталим владама да хитно затраже од Порте неодложно извршење априлског меморандума. У противном, предлаже се, велике силе су одлучне да се споразумију о ефикаснијим средствима за заштиту Црне Горе, да спријече конфликт и обезбиједи извршење обавеза које су саме потписале.¹⁰⁸

Како је било и очекивати, Хајмерле је категорички одбио сваку страну интервенцију у питању разграничења Црне Горе и Турске, јер би, наводно материјални притисак сила водио ка генерализацији сукоба.¹⁰⁹ И међусобну свађу Албанаца и Црногораца Хајмерле, наравно, претпоставља таквом развоју. Ријеч је о томе да се Русија залаже за сједињени притисак и акцију сила на Порти, а Хајмерлеова мисао је у равни досадашње њихове неслоге, определијелене њиховим подвојеним интересима у овом питању. Углавном, излаз се није могао наћи оним начином који би Русија хтјела.

Узгредно, да видимо како се италијанска влада опростила од интервенције свога дипломате грофа Кортија у црногорском граничном питању. У италијанској скупштини била је 27. априла интерпелација о њиховом посредовању у турско-црногорском граничном питању. Министар спољних послова Каироли изложио је догађаје у афери око Груда и Хота, посебно оне од 22. априла, импликације у вези с Албанском лигом и интервенцијамa дипломатије у Цариграду. На вијест о догађајима код Тузи, истиче Каироли, италијанска влада је преко Кортија, заједно са

¹⁰⁶ Исто.

¹⁰⁷ АЦГ, МИД, ф. 4, Вуковић — Радоњићу, (25. IV) 7. V 1880, бр. 593.

¹⁰⁸ DDAM, Гирс — амбасадору Капнисту — за Фрејсинеа, 4. V 1880, бр. 133—134.

¹⁰⁹ Исто, Фрејсине, Париз — Сен Валијеу, Берлин, 8. V 1880, док. 136, 170, Доставља извјештај Тисерана де Бора из Беча о одговору Хајмерлеа Гирсу.

осталим заступницима сила у Цариграду, упутила „озбиљне опомене“ Порти, тражећи регуларну предају територија досуђених Црној Гори. Истакао је да Италија, иако је била посредник у овом питању, никад није ишла сама, већ јединствено са осталим силама, које све желе једно брзо и мирно рјешење.¹¹⁰ Према томе, италијанска влада се лако помирила с неуспјехом посредовања њеног амбасадора грофа Кортија.

Црногорска влада је у току недјеље дана послѣје догађаја код Тузи написала и упутила три протестне ноте Порти. Копије њихове доставила је дипломатским заступницима европских сила на Цетињу, молећи да њихове владе изволе наћи „у својој дубокој проицљивости средства којима би присиле Високу Порту да изврши обавезе за које се по други пут ангажовала пред великим силама“.¹¹¹ У нотама се препричавају минули догађаји, настојећи да се што јасније, упечатљивије и документованије прикаже и разјасни потпуна кривица и одговорност Порте за неуспјех и овог другог покушаја да Црна Гора дође до свога права. Детаљно приказујући обим акције „албанских банди“, дате су многобројне чињенице како је турска власт у Албанији свестрано помагала и организовала тај покрет.¹¹²

Ноте су само формално намијењене Порти, јер отуда се путем убјеђивања или апеловања на добру вољу није ништа очекивало. Стварно је тај материјал био намијењен великим силама, као порука да Црна Гора и не помишља да одступи од права које јој даје Берлински уговор, и као апел силама да би се заузеле за проналажење излаза и рјешења. Ни у нотама ни у доставном писму за поједине владе не пледира се за ово или оно конкретно рјешење, већ се само инсистира на испуњењу територијалних одредаба Берлинског уговора о границама Црне Горе и Турске.

Црногорско-албански фронт

Црногорци и Албанци остали су и послѣје 22. априла 1880. лицем у лице на тако рећи глухоме фронту између Подгорице и Скадра. На црногорској страни била је велика жеља и нужда због текућих пољопривредних радова, нарочито у жупним мјестима, да се што већи број војника отпусти кућама. Али то је зависило од стања на другој страни фронта. А албански покрет је тада јачао, мобилишући нове контингенте војске.¹¹³

¹¹⁰ АЦГ, АУП, ф. 15с, гроф Вимпфен, амбасадор Аустро-Угарске у Риму — Хајмерлеу, 30. IV 1880, бр. 32.

¹¹¹ DDAM, Радоњић — Сен Кантену, док. 144, 134—135.

¹¹² Ј. Вуковић, н.д., Све три ноте цитиране су овдје, адресиране на Халид-бега, 25. IV, 26. IV и 28. IV 1880, 58—67.

¹¹³ АЦГ, МВ, ф. 7, Пламенац — књазу Николи, 24. IV 1880, бр. 441. „Ако ли би се што ослабило или промијенило у Албанији, ми бисмо војску распустили, а и ви ћете ни (нам) утолико јавити ако би што ново било“, каже Пламенац.

И поред тога, књаз Никола је одмах наредио дјелимично распуштање. Кућама је одмах послато 4.450 војника, све из жупнијих крајева, гдје је сјетва кукуруза била већ прикаснила. Ипак је остало при демаркационој линији око 6.300 црногорских војника.¹¹⁴ Али и њих је било тешко издржавати, због проблема снабдијевања, а и незадовољства у војсци. Зато књаз Никола предлаже Пламенцу да размисли о смањењу војске „на тајин“ на око 3.000 војника, с тим што би оближњи Кучи, Пипери, Бјелопавлићи, Љешкопољци и Зећани у случају напада Албанаца имали да скоче на поклич „ко је витез“.¹¹⁵ Према броју отпуштених наредних дана, може се утврдити да је 13. маја на положајима источно од Подгорице било око 4.000 црногорских војника.¹¹⁶ Тек почетком јуна имаћемо података о новим оптуштањима војске. Иначе, из свих батаљона војници су се смјењивали одлазећи кућама да обрађују земљу.¹¹⁷

Црногорска команда од 22. априла практично се ограничила на чисто одбрамбено држање и мјере на линији од Диноше до Скадарског језера. Разумије се, тако је било и на линијама према Плаву и Гусињу и према Улцињу. У сврху ефикасније одбране, на главном сектору евакуисано је све зетско становништво из села преко Мораче и смјештено у села Вуковце, Понаре и Љешкопоље на десној страни ове ријеке. Очигледно је постојао план да се црногорске снаге у случају офанзиве надмоћнијих албанских снага евентуално повуку на десну обалу Мораче. Та евакуација извршена је првих дана послје расплета код Тузи, а за превоз становништва и покретне имовине мобилисане су све цеклинске лађе.¹¹⁸ Иначе, одбрамбени положаји у Зети били су чврсто запосједнути уз демаркациону линију.¹¹⁹

При свему, снабдијевање је било тежак и за расположење војске веома осјетљив проблем. Примјера ради, бригада војводе

¹¹⁴ Исто, Пламенац — књазу Николи. — У депеши од (13) 25. IV, бр. 449 Пламенац говори о подручних му 6.150 пјешадинаца, 150 тобџија и 38 болесних војника, а депешом од (26. IV) 8. V како има под командом укупно 6.198 војника и главара.

¹¹⁵ Исто, књаз — Пламенцу, (25. IV) 7. V 1880.

¹¹⁶ Исто, Пламенац — књазу, (1) 13. V 1880, бр. 603; Actenstücke..., Темел — Хајмерлеу, 12. V 1880, 166, каже да Црногорци држе око Подгорице 4.000 војника, а у Бару 500.

¹¹⁷ Исто, Пламенац — књазу, (30. IV) 12. V 1880 и (1) 13. V 1880. — Велики број депеша из ових дана на истој релацији говори о одласку једних и доласку других на положаје источно од Подгорице.

¹¹⁸ Исто, Пламенац — књазу Николи, (15) 27. IV 1880 — о мобилизацији свих цеклинских лађа да превозе „робље зетско“ у Вуковце, Понаре и за Љешкопоље.

¹¹⁹ АПГ, МВ, ф. 7, в. Михајло Нишин, Голубовци — в. Илији Пламенцу, Подгорица (17) 29. V 1880. „Од Гостиља до Махале свуђ је једнако постављена стража да могу један другог бранити, то јест први шанац код Бишћања, други Балабана, трећи Голубовци, четврти Мајановићи, пети Махала при Морачи. Свуђ је у ова мјеста састављена војска једна до друге. Боље се ни на један начин не може урадити противу непријатеља“, правда се нешто војвода Михајло.

Михајла Нишина Вучинића, у којој је на окупу било 1.500 војника, добила је 5. и 6. маја покварени хљеб. Војници су га „побацали и гладни без ишта стоје“. Обавјештавајући о томе главног команданта, војвода Вучинић шаље „данашњи тајин тамо за мустру“.¹²⁰ Не само материјална него и морална ситуација црногорске војске тада није могла бити добра.¹²¹ До тога је дошло последице тако успјешног рата 1876—1878, којим је ослободилачка борба Црногораца и Брђана крунисана највећим тековинама. Али књаз Никола и његова влада нијесу могли изаћи из природе тадашњих међународних односа, које у основи карактерише филозофија и пракса империјализма. Књаз је оптимистички храбрио да силе сада раде озбиљно, но да „ми нећемо ни на шта пристати осим на начин који би био посве сигуран“. Јер ствар се мора свршити „мирно и за нас повољно“.¹²²

У Албанији је устук Црногораца за тренутак дао снажан полет њиховом покрету. Као што је из свега јасно, политичка, економска и војна база тога покрета сада је био Скадар. Одмах након догађаја од 22. априла, из Скадра су почели долазити нове групе добровољаца у Тузи.¹²³ Баш тога дана Пренк Биб Дода се одлучио и 2. маја 1880. довео својих 2.000 Миридита у Скадар.¹²⁴ Саставни дио антицрногорске ескалације било је ново затварање Бојане 1. маја 1880. за сва пловила која превозе товари за Црну Гору.¹²⁵ У зениту ове активности 8—12. маја на фронту према Подгорици и Зети било је концентрисано не мање од 12.000 Албанаца, рачунајући ту мјесне и оближње Груде, Хоте, Кле-

¹²⁰ Исто, Михајло Нишин — Пламенцу, (24. IV) 6. V 1880.

¹²¹ АЦГ, МВ, ф. 7, Пламенац — књазу Николи, (16) 28. IV 1880, бр. 479. Ево како главни командант оцјењује расположење код истурене војске: „Пошто смо ми остали само за нас је сасвијем наопако, јер Црногорци нијесу више за бојеве како што сам ви више пута говорио, нити се може у њих што поуздати, због свакојег гледишта, због оружја и чебеане и велике глади која је на народ. И ако сад заратимо, Црну Гору у таквом стању још никад није находило“. — Узгред напоменимо и једну занимљиву наредбу министра унутрашњих дјела Врбике за племенске капетане који су пошци са војском: „Нека одмах дома иду и судејске (судске) и друге државне послове свиђају“. Који капетан то неће, нека зна да ће бити смијењен и замијењен другим, поручио им је в. Машо (АЦГ, МУД, ф. 8, Машо — Пламенцу (16) 28. IV 1880). Племенски капетани, дакле, били су у овој, а вјероватно и у плавско-гусињској афери са војском, свакако при батаљонским или бригадним командама.

¹²² Исто, књаз Никола — Пламенцу, (24. IV) 6. IV 1880, бр. 565.

¹²³ DDAM, конзул Le Ré, Скадар — Фрејсинеу, Париз, 25. IV 1880, док. 123, и 133.

¹²⁴ Противрјечна су обавјештења о броју приспјелих Миридита. Према Глигу Перовићу, пошло их је за Тузи 2.200 (АЦГ, МУД, ф. 8. Глиго — Пламенцу, (23. IV) 5. V 1880). Војвода Шако Петровић из Бара јавља да их је пошло 2.500 (исто, в. Шако — Пламенцу, (23. IV) 5. V 1880). Најзад, заступник аустроугарског конзула Шмукер говори о 1.500 Миридита и са њима 500 Шаља, Шоша и Пука (Actenstücke..., Шмукер — Хајмерлеу 5. V 1880, док. 153, 294).

¹²⁵ Actenstücke..., Green — Foreigne office-у 1. V 1880; Хајмерлеу саопштио британски амбасадор у Бечу.

менте и Кастрате којих је било око 4.000. Готово сви извјештаји говорили су о њиховој намјри да предузму офанзиву на Црногорце. Помињана је и Подјорица, али се углавном циљало на Зету. Очекивали су помоћ од Али-паше Гусињаца, догле потпуно неактивног. Он им је обећао помоћ — уколико се прикључи Дибра и Мата, то јест средња Албанија. У Албанији је расписана нова контрибуција од 600.000 пљастера за издржавање Лигине војске. Но, због тих намета се већ код цијелог становништва без разлике вјере појавило нерасположење.¹²⁶

Ситуација се ионако брзо измијенила. Док је најприје изгледало да „непосредно предстоји напад“, убрзо се показује стагнација покрета, неодлучност, „као неко очекивање наређења од Комитета лиге“, односно Порте. Увидјели су да офанзива не би донијела никакво рјешење никоме. Али паша Гусињац није се ни на шта чврсто обавезао. При свему, Албанци су били доста слабо наоружани.¹²⁷ Средином маја Комитет лиге поручио је у Дибру и Мату да „за сада не шиљу војнике“.¹²⁸ Како је брзо нарасла тако је брзо и опала Лигина војна и политичка активност. Црногорски повјереник Вуксан Лубарда подробно је крајем маја са лица мјеста обавијестио о стању на албанској страни. Укратко, он је утврдио да на њиховом фронту „нема више од 6.000 војника“, укључујући мјесне Груде и Хоте и оближње Клементе и Кастрате. Од наоружања располажу са 3.000 добрих пушака иглењача, 600—700 капислара, 1.000 кременјача, а остали су без икаквих. У албанској војсци је велико незадовољство због слабе исхране, за сљедовање добијају само хљеб. Улазећи у политичку срж албанског покрета, Лубарда разабра да „Турци и Латини заједно раде, али нијесу на једну мисао“; први хоће да остану под султаном, а други се надају да ће им са стране доћи помоћ „да се Албанија учини књажевином“.¹²⁹ Напокон, почетком јуна настаје дезертирање у већем броју, посебно Миридита — „јер је сада сљедовање свега 300 грама хлеба без ичега другог“.¹³⁰

Муслимани, као свакако „најлојалнији“ турској власти и њеним интересима, брзо су се охладили од намјере да се Црногорци нападну. Већ у првој половини маја јасни су наговјештаји на међународном плану да Црна Гора неће бити остављена сама себи. Турци нијесу смјели натоварити себи на леђа нове комп-

¹²⁶ Исто, извјештаји Шмукера из Скадра Хајмерлеу, 8. и 13. V 1880, бр. 159 и 164, 295 и 296—297. — О ставу Али-паше Гусињаца јавља конзул Валдхарт из Призрена (Исто, 6. V 1880, док. 155, 295).

¹²⁷ Исто, Шмукер — Хајмерлеу, 16. V 1880, док. 109, 300—301.

¹²⁸ АЦГ, МВ, ф. 7, Г. Перовић — Пламенцу, (2), 17. V 1880.

¹²⁹ АЦГ, МУД, ф. 8, Вуксан Лубарда — „Часни оче“ (преко неког свештеника), Врака, (13) 25, IV 1880.

¹³⁰ Исто, в. Шако Петровић, Бар — в. Божу Петровићу, Цетиње, (7. V) 8. VI 1880.

ликације, па су морали спријечити могућност крвопролића у зетској равници.

Албански католици, пошто се још радило о судбини њихове властите земље у најужем смислу више су инсистирали на сукобу са Црногорцима. Када је општа војна и политичка активност спласнула, тражили су да се изврши један симболични напад, надајући се да ће пробудити интерес „краљева“ да се за њих нешто уради.¹³¹ С друге стране, што је у вези са почетком нове етапе у рјешавању овог питања, Хајмерле је још 7. маја под „тајно“ (geheim) поручио Пренк Биб Доди да би одустао од наводно намјераваног препада против Бара, јер да би ту он дошао у сукоб са интересом Монархије, и да му је најбоље да се са својим људима врати кући. Хајмерле увјерава Пренка у своју благонаклоност, обећавајући му да ће интересе Миридита не само чувати него и унапређивати.¹³² Ако је Пренк што смјерао према Бару, он је стварно 9. маја са својом војском био у Тузима, и тамо ће још неко вријеме остати. Позната је, иначе, ингеренција Аустро-Угарске на Црногорском приморју да би ова допустила једном племенском поглавици да се тамо уплиће. На сваки начин, показује се да је Аустро-Угарска имала знатног утицаја на Миридите, а на остале католике Сјеверне Албаније, према раније изложеном, рекли бисмо, још више.

Изражавана намјера Албанаца да нападну била је, изгледа, више еманација чињенице да су се Црногорци повукли, један варљиви осјећај тријумфа, неголи стварна пријетња. Није то могло прибавити албанском покрету никакву афирмацију пред Европом, сем што би имала још један бој са Црном Гором као признатом државом. На другој страни, била је чврста оријентација црногорске владе да се Албанској лиги константно одриче својство легалног и легитимног фактора, поред осталог и тиме што се настоји да јој се више не пружи шанса ни за „једну уру“ боја.¹³³

*

Ма како се западне силе односиле према граничном питању између Црне Горе и Турске, није било ни говора да се једна суштинска одредба Берлинског уговора у корист Црне Горе формално отпише. Силе су ипак имале на уму да су такозвана мала балканска питања једном већ запалила велику источну кризу.

Заокрет у правцу рјешења наступио је у мају 1880. Нова британска либерална влада Гледстона одлучно се заложила да се преостала питања из Берлинског уговора ријеше у складу са његовим одлукама. Кнез Бизмарк није радо прихватао да се због турско-црногорског спора толико провоцира Русија. И сами Беч

¹³¹ Исто.

¹³² АЦГ, АУП, 15с/16с, Хајмерле — Шмукеру, 7. V 1880.

¹³³ АЦГ, МВ, ф. 7, Пламенац — књазу Николи, 11. (23) V 1880, бр. 663.

је почео да страхује од могућности да се варница из Албаније не пренесе на Босну и Херцеговину, гдје Монархија још није била учврстила власт.

Европске силе су се сагласиле да је, с обзиром на разне услове и интересе, најлакше и најцјелисходније да Турска Црној Гори врати Улцињ са обалом до Бојане и територијом у залеђу. Опирање Турака пренудило је велике силе да упуте једну здружену поморску ескадру у воде јужног Јадрана. Напореда са тим уследио је и њихов заједнички дипломатски притисак у Цариграду. Натјерана да попусти, Турска је, умјесто Плава и Гусиња, крајем новембра 1880. године, Црној Гори предала Улцињ.

Тако је Црна Гора након дуге ослободилачке борбе морала да води још једну тешку битку како би напоскон могла да одахне у миру.

Novak Ražnatović

UNE TENTATIVE DE LA DÉLIMITATION ENTRE LE MONTÉNÉGR
ET LA TURQUIE 1880 PAR L'INTERMISE DE LA COMPENSATION DE
LA TERRITOIRE DES TRIBUS ALBANAISES GRUDA ET HOTA
POUR PLAV ET GUSINJE

R é s u m é

Le conflit autour de Gruda et Hota représentait une continuation de l'opposition de Turquie d'accomplir ses obligations territoriales, prévues par le Contrat de Berlin avec le Monténégro. Par les actions de traîner la livraison de Podgorica, les Turcs et Albanais s'avaient assuré les possibilités de s'opposer avec succès à la livraison de Plav et Gusinje. En ce sens se manifestaient de grandes influences de la politique ennemie de l'Autriche contre le Monténégro.

Les grandes forces ont trouvé l'issu de cette crise au janvier 1880. On avait proposé au Monténégro une compensation d'une territoire albanaise sur laquelle vivaient les tribus Gruda et Hota, à l'est de la ville Podgorica, qui étaient de la religion catholique, leur intermédiaire était l'Italie par son ambassadeur à Constantinople, nommé Corti. Le gouvernement du Monténégro en principe a reçu cette proposition. Plav et Gusinje valaient incomparablement plus au point de vie économique, mais on supposait que la territoire de Gruda et Hota pouvait stratégiquement bien assurer la ville de Podgorica.

L'Austro-Hongrie s'opposa de nouveau de sa manière. A travers ses consuls, agents et prêtres catholiques Vienne incitait les catholiques albanais de s'allier avec les musulmans et s'opposer à la cession de Gruda et Hota au Monténégro. La monarchie s'efforçait de se présenter aux

catholiques albanais comme protectrice et patronesse, avec un seul but: qu'ils lui soient utis à l'avenir.

Les musulmans et catholiques albanais, bien que leurs motifs subjectifs n'étaient pas tout à fait les mêmes, s'allièrent sous la chéferie du Comité de Scutari qui appartenait à la Ligue Albanaise. Ils se sont opposés cathégoriquement au Monténégro. Le pouvoir turque aussi tenait leur part en leurs donnant son aide. Les représentants des forces européennes à Constantinople n'ont que signé un document turco-monténégrin pour l'obligation de la Porte de céder au Motnégré Gruda et Hota. Pourtant, quand il fallait aboutir cette obligation, le 22 avril 1880, les Turcs laissèrent Gruda et Hota à l'armée de la Ligue Albanaise. Le Monténégro, logiquement, ne pouvait pas entrer au conflit avec un mouvement illégitime pour la réalisation des droit pour qui lui donnait les garanties un contrat international.

Il trouvera la solution dans l'intervention du gouvernement libéral de Grande Bretagne à la tête de Gladston et en soutien des autres forces européennes. Au lieu de Plav et Gusinje, c'est à dire de Hota et Gruda, le Monténégro a reçu Ulcinj avec la territoire jusqu'à Bojana. Cela s'était